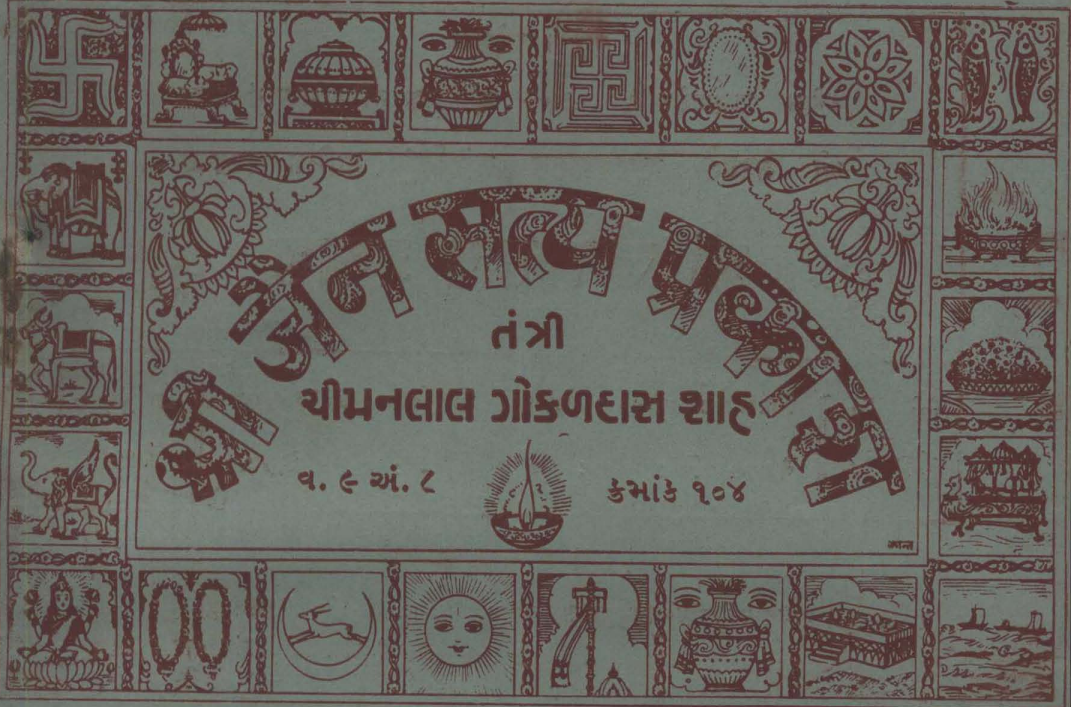

શ્રીમદ્ ગોકળદાસ શાહ
૧૮. ૬. ૫૫.

શ્રીમદ્ ગોકળદાસ શાહ

તંત્રી

શ્રીમદ્ ગોકળદાસ શાહ

વ. ૯ અં. ૮

કેમ્બોડે ૧૦૪

॥ अहम् ॥

अखिल भारतवर्षीय जैन श्रेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित

श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितितुं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

वर्ष	९	॥ विक्रम सं. २००० : वीरनि. सं. २४९० : छ. सं १९४४	॥ क्रमांक
अंक	८	॥ वैशाख वदि ८ : सो म वा २ :	॥ अ. १५
			॥ १०४

विषय - दर्शन

- १ मेह कवि रचित राणिगपुर-चतुर्मुखप्रासाद-स्तवन : पृ. सु. म. श्री जयंतविजयजी
तथा पं. अंबालाल प्रेमचंद शाह : ३६७
- २ राजनगरनां गिनमंदिरोमां सयवायेदां
अतिहासिक अवशेषा : श्री. साराभाष भखुदात्र नवाय : ३७२
- ३ अलोडमां काणद्रव्य : श्री. पोपटलाल मोनलुभाष : ३८४
- ४ उपयोगवादानुं साहित्य : प्रो. हीरावाल रसिकदास कापडिया : ३८६
- ५ ऋषभस्तवनकी टीकामें पारसी
भाषानुशासनके उद्धरण : डॉ. बनारसीदासजी जैन : ३८८
- ६ 'जैदर' अने 'अभोर' : प्रो. भोगीलाल ज. सांडेसरा : ३९०
- ७ अंजरीया मुनिवर : N. : ३९२
- ८ 'अनेकान्त'ना विचित्र प्रचारनो पुरावो : पं. बेचरदासजीनो पत्र : ३९६
- ९ 'विक्रम-विशेषांक'नो सत्कार : अबिप्रायो : ३९७

सूचना—आ मासिक दरेक अत्रेणु मडिनानी पंढरमी तारीणे प्रगट थाय छे
तेथी सरनामाना हेरकारना जणर जारमी तारीणे समितिना कार्यालये
पडोयाडवा.

लवाजम—वार्षिक—जे रुपिया : छुटक यालु अंक—त्रणु आना

मुद्रकः—मगनभाष छोटानाठ देसाठ. श्री वीरविजय प्रीन्टींग प्रेस, सवापोस कोसरोड,
पो. भो. नं. ६—लज्जितमार्ग कार्यालय—अमदावाद. प्रकाशकः—श्रीमन्लाल गोकणदास शाह.
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समिति कार्यालय, जेशिंगभाषनी वाडी, धीकांटा रोड—अमदावाद.

॥ वीराय नित्यं नमः ॥

श्रीजैनसत्याप्रकाश

वर्ष ६]

ક્રમાંક ૧૦૪

[અંક ૮

મેહ કવિ રચિત

રાણિગપુર-ચતુર્મુખપ્રાસાદ-સ્તવન

સંપાદક-પૂજ્ય યુનિમહારાજ શ્રીજયંતવિજયજી

સંપાદક:—શ્રીયુત પં. અંબાલાલ પ્રેમચંદ શાહ

ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ તીર્થકલ્પે, તીર્થમાળાઓ, ચૈત્યપરિપાટીઓ અમુક તીર્થોનાં સ્તોત્રો અને સ્તવનોતું જે પ્રકારનું સાહિત્ય જૈનોમાં મળે છે તેવું ધૃતર સાહિત્યમાં નથી. આ પ્રકારના વર્ણનોનું મૂળ આચારાન્કનિર્યુક્તિ અને નિશ્ચીયચૂર્ણિ માં આપેલાં ફટલાક તીર્થોની નોંધ પરથી જણાય છે. સામાન્ય રીતે તીર્થમાળાઓમાં સ્વાનુભૂત વર્ણન હોય છે અને તેથી ઇતિહાસમાં તેનું સ્થાન મહત્ત્વભર્યું છે. વર્ણનો અને તીર્થોની અત્યારની અવશેષ સ્થિતિ જોતાં કાળનું સર્વલક્ષી વિકરાલ ચક્ર પ્રત્યેક સ્થળે ફરી વળેલું જણાય છે. યવનોના આક્રમણથી પણ જૈન સ્થાપલને ઓછું સહન નથી કરવું પડ્યું; એની સાબિતી અનેક સ્થળોનાં તૂટયાં-ફૂટયાં અવશેષો આપે છે. અરે! સમૃદ્ધ ચંદ્રાવતી નગરી જ્યાં સ્થાનોનો તો આજે પત્તોયે નથી. છતાં આજે પણ જૈનોનાં ઉતુંગ મંદિરો જૈનોની દાનશીલતા અને વૈભવનો ખ્યાલ આપ્યા વિના રહેતાં નથી. મહાકવિ નાનાલાલે એ વાતને સમર્થન આપતાં ગાયું છે કે—

“ સજ્જવ્યાં જૈને રસશણુગાર,
લતામંડપ સમ ધર્માગાર.”

જૈન ધનકુબેરોએ આણુ, ગિરનાર અને શત્રુંજય પર^૧ ાં અનુપમ ઉન્નત દેવમહાલયોનું સર્જન કર્યું અને ગૂજરાતની શિલ્પસંપત્તિ સમૃદ્ધ બનાવી એ સૌને વિદિત જ છે.

[૨]

એવા જ ધનકુબેર ધરણ્યાશાહે રાણુકપુરમાં શિલ્પકળાના ઉત્તમ નમૂના સમાન ત્રૈલોક્ય-દીપકપ્રાસાદ બંધાવ્યો. જે કે ઉપરાઉપરી દુષ્કાળો અને સંભવતઃ ઔરંગઝેબના આક્રમણથી રાણુકપુર ઉજ્જડ બન્યું છે અને ધરણ્યાશાહના વંશજો પણ એ સ્થાન છોડી ચાલ્યા ગયા છે છતાં ધરણ્યાશાહની કીર્તિ ગાતું ઉન્નતશીલ અને પોતાની સમૃદ્ધ શિલ્પકળાની સૌંદર્ય-સુગંધ પ્રસારાવતું ત્રૈલોક્યદીપક મંદિર જાણે કાળ અને આક્રમણ સામે અડગપણે મીટ માંડી બનેલું હોય તેમ લાગે છે.

આ મંદિર અરવલીની તળેટીમાં અનેક પ્રકારની વનરાજિ વચ્ચે, ગ્રીણી નકશીથી

૩૬૮]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[ક્રમાંક ૧૦૪

સુશોભિત વિમાન સમું દેખાય છે. પત્નીશથી ત્રીશ પગથિયાં ચડ્યા પછી મંદિરની પ્રથમ શ્રુતિકા આવે છે તે તેના પર બે માળ છે. તેમાં ચૌમુખી વિરાજમાન છે. ૪૮૦૦૦ ચોરસ ફૂટના વિસ્તારમાં ૧૪૪૪ થાંભલા, ચોવીશ રંગમંડપો, ચારે બાજુએ ૭૨ શિખરબંધી દેરીઓ ચાર ખુણે બપ્પે દેરાસરો તેના અલગ રંગમંડપ, સભામંડપ અને મુખમંડપોથી અલંકૃત આ દેવપ્રાસાદ ભારતીયકળાનો અનુપમ નમૂનો છે. સર જેમ્સ ફર્ગ્યુસને આ દેવાલયની મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરી છે:—“દેવાલયનું ભોંયતળિયું સપાટીથી બહુ ઊંચું હોવાને લીધે તથા મુખ્ય મુખ્ય ધુમ્મટોની વધારે ઊંચાઈને લીધે એક મહાન જૈન દેવાલયનો ખરાબર ખ્યાલ આપે છે. ખરેખર આવી શિલ્પવિદ્યાની સુંદર અસર ઉપભવે તેવું હિંદુસ્તાનમાં એક પણ દેવાલય નથી.”

આસઠ વર્ષ કામ કર્યા પછી તેમાં ત્રણ માળ જ રા થયા અને ચોથો માળ થતાં થતાં તે તેમને યમરાજનો કાળઘંટ સાંભળાવા લાગ્યો. સાત માળનું પોતાનું સ્વપ્ન સિદ્ધ ન થઈ શક્યું. તેથી ધરણાશાહે સવેળા જ સં ૧૪૯૬ માં મૂળનાયક શ્રીઋષભદેવ ભગવાનની પ્રતિષ્ઠા એ સમયના યુગપ્રધાન શ્રીસોમસુંદરસૂરિ, જેમની સાથે ચાર સૂરિઓ, નવ ઉપાધ્યાયો અને ૫૦૦ સાધુઓનો વિશાળ પરિવાર હતા, તેમને હાથે કરાવી. તેમના શિષ્ય શ્રીપ્રતિષ્ઠા-સોમે સં. ૧૫૫૪માં રચેલા **સોમસૌમાન્ય** નામના કાવ્યમાં તેમના ઉત્કૃષ્ટ જીવનનું વર્ણન આલેખ્યું છે. તેના નવમા સર્ગમાં ધરણા શેઠના ધરણુવિહારની થોડી હકીકત આપી છે તે જાણવા જેવી છે:—

“સંઘપતિ ધરણુના આગ્રહથી શ્રીસોમસુંદરસૂરિ રાણકપુર નગરમાં વિહાર કરતા પધાર્યા. ત્યાં તેઓ ધરણુશેઠે બનાવેલી વિશાલ પૌષધશાળામાં ઊતર્યા. આ પૌષધશાળામાં ૮૪ ઉત્તમ પ્રકારના કાષ્ઠના સ્તંભો હતા અને વ્યાખ્યાનશાળા, ચોક તેમજ અનેક ચોરડાઓ હતા. એક દિવસે સૂરિએ વ્યાખ્યાનમાં જિનપ્રતિમા અને જિનમંદિર કરાવવાથી થતા પુણ્યફળનું વર્ણન કર્યું. એ ઉપદેશે ધરણુશેઠનાં હૃદયમાં સુંદર અસર નિપજાવી અને કૈલાશ-ગિરિ સમું ઉન્નત મનોહર મંદિર બાંધવાનો નિર્ણય કર્યો. તેમણે શ્રેષ્ઠ શિલ્પીઓને બોલાવી સિદ્ધપુરના રાજવિહાર જેવું અનુપમ મંદિર બાંધવાને આદેશ કર્યો. શિલ્પીઓએ પ્રથમ ઘડેલા પત્થરોને બાંધખેસતી રીતે જડીને પીડબંધ બાંધ્યા. તેના પર ત્રણ માળ ચણાવી મધ્યમાં અનેક પ્રકારના ઊંચા મંડપો બનાવ્યા. અનેક પ્રકારની પૂતળીઓની સુંદર નકશીથી સુશોભિત થયેલા મંદિરને જોઈ લોકોનાં ચિત્ત આશ્ચર્યમગ્ન બની ગયાં. એ મૂળ મંદિરની ચારે બાજુએ ચાર ઉજ્જવળ ભદ્રપ્રાસાદો બનાવ્યા. આમ નંદીધરતીર્થના અવતારસમું અને ત્રણે લોકોમાં દેદીપ્યમાન જણાતું હોવાથી તેનું નામ “ત્રૈલોક્યદીપક” રાખવામાં આવ્યું. પછી તેમાં સૂર્યગિય સમાન તેજસ્વી આદિનાથ ભગવાનનાં ૪ બિંબોની શ્રીસોમસુંદરસૂરિના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

“ધરણુશેઠે ગરીબોને ખૂબ દાન દીધું અને પ્રતિષ્ઠા સમયે જ આશ્ચર્યપમાડનારા મહોત્સવો કર્યા. સદ્ગુણી શ્રીધરણુશેઠે અગાઉ ગુણરાજ શ્રેષ્ઠીએ કાઢેલા સંઘમાં પોતાના દેવાલય સાથે યાત્રા કરી હતી. એ મહોત્સવની પછી સોમદેવ વાચકને તેમણે આચાર્યપદ અપાવી તેમના મહોત્સવમાં પુષ્કળ દ્રવ્ય વાપરી સુકૃત પ્રાપ્ત કર્યું.”

અંક ૮]

રાણિગપુર-ચતુર્મુખપ્રાસાદ-સ્તવન

[૩૬૬]

સં. ૧૭૪૬માં ૫૦ શ્રીશિવવિજયજીના શિષ્ય કવિ શ્રીશીલવિજયજીએ રચેલી તીર્થ-માલામાં ધરણુશેઠ માટે ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવી હકીકત મળે છે, તેનો સાર એ છે કે-

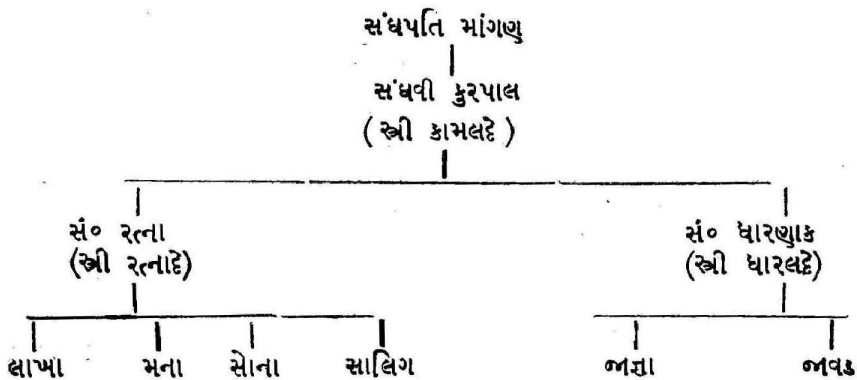
શ્રીધરણુશેઠે અત્રીશવર્ષના ભરયૌવનમાં વિમલાચલ પર આવેલા અત્રીશ સંઘ વચ્ચે સંઘતિલક કરી, ઇંદ્રમાલ લઈ ચોથું બ્રહ્મચર્ય વ્રત ઉચ્ચર્યું. તેઓ કુંભા રાણાના બધા મંત્રીઓમાં બુદ્ધિનિધાન મંત્રી હતા અને તેમણે યૌવન અને વૈસાને સાર્થક કરી ઉત્તમ કામ કર્યાં.

આ વર્ણનથી જણાય છે કે પંદરમી સદીમાં રાણુકપુર ધણું સમૃદ્ધિશાળી નગર હતું, એટલું જ નહિ ત્યાં શ્રાવકોની સંખ્યા પણ સારા પ્રમાણમાં હશે. કહેવાય છે કે ત્યાં એકલા શ્રાવકોનાં જ ત્રણ હજાર જેટલાં ઘરો હતાં. અત્યારે તો મંદિરના કિલ્લા સિવાય નિવાસ યોગ્ય એકે સ્થળ નથી. જ્યાં ત્યાં પડેલાં અવશેષો અને ખંડિયેરાથી એ મનોહર નગર વેરાન બન્યું છે.

[૩]

ત્યાંના એક શિલાલેખ પરથી રાણુકપુરની ઉત્પત્તિ, રાજવંશો અને ધરણુવિહારની હકીકત જાણવા મળે છે. રાણુકપુર નામ તે વખતના રાણા કુંભકર્ણુના નામ પરથી પડ્યું છે. તેમાં ગુહિલવંશી ૪૦ પેઢીના રાજાઓની નામાવલી આપેલી છે. તેમાં શ્રીગગનચંદ્રસૂરિ અને શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિનાં નામો પણ ઉલ્લેખાયાં છે. ધરણુશાહે રાણુકપુરના મંદિર ઉપરાંત અગ્નહરી, પિંડરવાટક, સાલેર આદિ સ્થાનોમાં નવાં મંદિરો બંધાવ્યાં હતાં અને કેટલાકોના જીર્ણોદ્ધાર પણ કરાવ્યાં હતાં.

કહેવાય છે કે ધરણુશાહને કંઈ સંતાન નહોતું, પણ શિલાલેખમાં તેમને બે પુત્રો અને તેમના ભાઈને ચાર પુત્રો હતા—એમ જણાવેલું છે. તેમનું વંશવૃક્ષ આ પ્રમાણે છે:—

આ સંબંધી વિશેષ હકીકત “આર્કિઓલોજીકલ સર્વે ઓફ ઇડિયા”ના સન ૧૯૦૭-૮ ના એન્યુઅલ રીપોર્ટના પૃ. ૨૦૫ થી ૨૧૮ માં શ્રીયુત ડી. આર. ભાંડારકરે એ મંદિરના વિષયમાં એક વિસ્તૃત લેખ લખ્યો છે. તેમાં મંદિરના બંધાવનાર ધરણુશાહની હકીકત આપેલી છે. તેથી તેનો ટૂંક સાર નીચે અપાય છે.

૩૭૦]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[ક્રમાંક ૧૦૪

“ધના અને રત્ના પોરવાડ જ્ઞાતિના શિરોહી સ્ટેટના નાંદીયા ગામના વતની હતા. દંતકથા એવી છે કે-એક વખત એક મુસ્લીમ શહેનશાહનો એક પુત્ર પોતાના પિતાથી રિસાઇને રાજપુતાનામાં ચઢને જતો હતો. આ બંને ભાઇઓએ તેને સમજવીને પોતાના પિતાની રાજધાનીમાં મોકલ્યો. આથી સહેનશાહ બહુ ખુશ થયો અને તેમને કચેરીમાં રાખ્યા. પરંતુ થોડા વખત બાદ ગામના ગપગોળાથી તેમને જેલમાં મોકલ્યા અને તેમને જુદી જુદી જાતના ૮૪ સિક્કાનો દંડ કરીને મુક્ત કર્યા. તેઓ પોતાના મુલકમાં પાછા ફર્યા પરંતુ પોતાનું જૂનું વતન નાંદીયા છોડીને રાણપુરની દક્ષિણે માલગઢ ગામમાં વસ્યા. તેઓએ માદડીમાં એક મંદિર બંધાવ્યું, જે પાછળથી રાણપુરના નામે પ્રખ્યાત થયું કારણકે મંદિરની બધી જગ્યા તેઓએ રાણા કુંભા પાસેથી ખરીદી હતી. જમીન એ શરતે વેચવામાં આવી હતી કે તેમાં રાણા કુંભાનું નામ રહે. એક રાત્રે સ્વપ્નમાં ધનાએ દૈવી રથ જોયો અને તેના નકશા બનાવવા માટે બધા બ્રાહ્મણને કહ્યું. તેમાં મુંડાળાના વતની દેપાનો નકશો પાસ થયો. માદલી ગામ સાદડીથી ૬ માઈલ દક્ષિણે હતું. આ કુટુંબ સાદડીમાંથી ધણેરાવ ગામમાં વસ્યું. આનો ચૌદમા વંશનો કુટુંબી નાથ મહાશય શાહ હજી ધણેરાવમાં હયાત છે. મંદિરનો મૂળ નકશો સાત માળનો હતો પરંતુ ચાર માળ જ બંધાયા તેથી હજી સુધી (પ્રતિજ્ઞા પૂરી ન થવાથી) તેના કુટુંબીઓ અસ્ત્રાથી દાદી કરતા નથી. ચૈત્ર વદી ૧૦ નો રાણપુરમાં મોટો મેળો ભરાય છે તે વખતે નવો ધ્વજ ચઢાવવાનો હક્ક તેમના કુટુંબીઓને જ હજી છે. આસો સુદ ૧૩ ને દિવસે તેવો જ ખીજો મેળો ભરાય છે, પરંતુ ધ્વજ બદલાતી નથી, આ કાર્યમાં તેને ખીજ જૈન શરાફ નામે ગુણરાજે મદદ કરી હતી. તેણે અજહરી, પીંડવાડા અને સાલેરાના મંદિરો બંધાવ્યા અને પુનરુદ્ધાર કરાવ્યો હતો.

“દંત કથા પ્રમાણે ધનાને પુત્રો ન હતા, જ્યારે શિલાલેખમાં ઓછામાં ઓછા બે પુત્ર-ગણા અને જવડા-નાં નામ આપ્યાં છે. ફક્ત આ જ ફરક છે.

“ઉપરના બે કાર્યો ઉપરાંત આજી ઉપર “કુમ્ભો શમ” નામનું મંદિર બંધાવ્યું છે, જેનું ખર્ચ લગભગ પૌંડ ૧૦ લાખ થયું છે જેમાં પૌંડ ૮૦ હજાર રાણા કુમ્ભે આપ્યા હતા.

“કર્ણન ટોડ કહે છે કે-આ મંદિર ઝંતુની મુસલમાનોથી બચી ગયું છે, પરંતુ સ્થાનિક વાત પ્રમાણે ઔરંગઝેબ એક વાર ત્યાં આવી ગયેલા અને તેના પરિકર તથા તોરણ ભાંગી નાખેલાં, જે હજી પણ લોકો ખતાવે છે. જે દિવસે ભાંગતોડ શરૂ કરી તેજ રાત્રે ઔરંગઝેબ અને તેની બેગમ માંદાં પડ્યાં અને રાત્રે ઋષભદેવ તીર્થંકર બેગમના સ્વપ્નમાં આવ્યા, બેગમે ખીજે દિવસે આ કામ બંધ કરવા કહ્યું તેથી તે બંધ રહ્યું. ઔરંગઝેબે તેમાં ખીજે દિવસે દીવા કરાવ્યા અને મૂર્તિની પૂજા કરી.

“ભમતીમાં ૧૬મા સૈકાના પૂર્વાર્ધના જૈન ભકતોએ બંધાવેલા દેવકુલિકાના શિલાલેખો છે. આમાંનાં ધણુખરા, ભકતો પાટણ, ખંભાત અને ખીજ સ્થળના ઓશવાલ હતા.”

[૪]

આ મંદિર બંધાયું તેજ આરસામાં અને તેના પ્રતિષ્ઠાપક શ્રી સોમસુંદરસુરિ કાળધર્મ પાખ્યા તેજ વર્ષમાં એટલે સં. ૧૪૯૯ માં શ્રી મેહકવિએ પ્રત્યક્ષ જોયેલું વર્ણન પોતાના

અંક ૮]

રાણિગુપુર-ચતુર્મુખપ્રાસાદ-સ્તવન

[૩૭૧]

રાણકપુર સ્તવનમાં આવેખ્યું છે. તેથી તેનું ઐતિહાસિક મહત્વ છે એટલું જ નહિ પણ ભાષાદષ્ટિએ પદરમી સદીની પ્રચલિત ભાષાના નમૂના તરીકે પણ તેની વિશેષતા ઓછી નથી.

તેમણે લગભગ ૧૨૦ તીર્થોની યાત્રા કરી એમ એમણે પોતાની તીર્થમાલામાં નોંધ્યું છે. અંતે તેઓને રાણકપુરમાં જ અપૂર્વ શાંતિ અને અમેય આહ્વાદ ઉપજ્યો તે તેમણે પોતાની કવિત્વભરી વાણીથી ઠાલવ્યો છે. તેમણે તીર્થમાલામાં આ પ્રમાણે આવેખ્યું છે:-

“ સોઝતિ થિકઉ વિણાયગ લીઉ, કંઈલવાડી પોલિઈ માંડીઉ;
 નાગોરઉ આણિઉં હણુમંત, રાણુપુરી પોલિઈ માંડીઉ.
 સોઝતિ સામી અનઈ ક્લવર્દ, પાસ જિણુસર આલઈ ખુદિ,
 માય બાપ ઠાકુર તિહા ધણી, પાછા વલીયા રાણુપુર ભણી.
 નગર રાણુપુરિ સાત પ્રાસાદ, એક એક સિઉ માંડઈ વાદ,
 ધન દંડ દીસઈ ગિરિ વલઈ, ઈસઉ તીરથ નથી સૂરિજ તલઈ.
 પાઉ રોપિઉ પુરસ સાત તેહ તણુઉ,
 થડા બદિ દ્રવ્ય લાગઉ ઘણુઉ,
 બારસાખ તોરણિ પૂતલી, ઘણુઉ દ્રવ્ય લાગઉ તિહિ વલી.
 ધન જીવીઉ ધરણીગ તમ્હ તણુઉ,
 વિત વેચિઉં ચઉમુખિ આપણુઉં;
 વલાશુંગિ રોપીઆ ઘાટ,
 પુષ્ય તણી કીધી વહતી વાટ,
 પાંચ તીરથ તિહાં પાંચ પ્રાકાર;
 પાવા પ્રગટ નઈ વૈભાર,
 અંપા મથુરા રાજગિહી,
 તે થાનકિ જે દીસઈ સહી. ”

ઉપર્યુક્ત વર્ણનમાં તેમજ આ રાણકપુર સ્તવનમાં કવિએ ત્યાં સાત જિનપ્રાસાદ હોવાનું જણાવ્યું છે ન્યારે સંભવતઃ અઢારમા સૈકામાં થયેલા પં. મહિમા વિરચિત તીર્થમાલામાં પાંચ જિનપ્રાસાદનો ઉલ્લેખ છે:-

“ રાણુપુરિ દેહરાં પાંચિ પ્રભુતાણાં,
 સહસ ગિચ્ચારસિં માંનિ. ”

તે સિવાય સં. ૧૭૫૫માં શ્રીજ્ઞાનવિમલસુરિએ રચેલ તીર્થમાલામાં પણ પાંચ જિનપ્રાસાદનો ઉલ્લેખ છે.

“ ચ્યાર પ્રાસાદ બીજા વલીએ એવં મિલીને પંચ. ”

આ ઉપરથી જણાય છે કે લગભગ અઢારમા સૈકામાં ત્યાં સાતમાંથી પાંચ જ મંદિર બચ્યાં હતાં.

પોતાની તીર્થમાલામાં રાણકપુર માટે કરેલા એટલા વર્ણનથી મેહકવિને સંતોષ થયો નહિ, તેથી તેમણે એ જ તીર્થમાલાના અનુસંધાનમાં પણ સ્વતંત્રીતે નીચે આપવામાં આવેલું સ્તવન રચ્યું. આ કવિએ ખીજું નવસારી સ્તવન પણ રચ્યું છે, જે હજી સુધી કોઇને પ્રાપ્ત થયું લાગતું નથી. આ ત્રણ કૃતિઓ સિવાય કવિની ખીજી કૃતિઓ કે જીવન-ખટનાઓની કંઈ હકીકત જાણવા મળતી નથી. આ રાણકપુર સ્તવન ક્યાંઈથી પ્રકાશિત થયું હોય એમ જાણતું નથી. તેનાં કેટલાંક અવતરણો પ્રાચીન જૈન લેખલગ્રહ મા. ૨ માં આપેલાં છે. તે અવતરણોને આ નકલ સાથે સરખાવતાં પ્રાચીનતાની દૃષ્ટિએ આ નકલમાં તત્કાલીન ભાષા બરાબર જળવાઈ હોય એમ ઢાળે છે. તેના કેટલાંક પાઠાન્તરો જાણવા માટે મેં સ્તવનની પાઠનોંધમાં આપ્યાં છે. રાણકપુર સંબંધી જે કંઈ ઐતિહાસિક સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય છે તેને અહીં સંકલિત કરી કમબદ્ધ યોજવા પૂરતો જ પ્રયાસ છે. ખાસ તો આ સ્તવન જિજ્ઞાસુઓને ઉપયોગી સમજી છેવટે તેના સાર આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે. મૂળ સ્તવન આ પ્રમાણે છે:—

[૫]

મૂળ સ્તવન

વીર જિજ્ઞાસુર ચલણે લાગી, સરસતિ કન્ડઈ સુમતિ મઈ માગી,
 વૃદ્ધિ હોઈ જિમ આધી. ૧
 હીજી^૧ હરષિ હિવ મઝ ઉલ્લસિઉં, રાણિગપુર દીઠઉં^૨ મઈ વસિઉં,
 અણહિલપુર^૩ અહિનાણિ. ૨
 ગઠ મઠ મંદિર પોલિ^૪ સુચંગે, નિરમલ નીર વહઈ વિચિ^૫ ગંગે,
 પાપ પખાલણ અંગે, ૩
 કૂઆ વાવિ વાડી હટ્ટસાલા, જિજ્ઞાહ લવણ દીસઈ દેવાલા,
 પૂજ રચઈ તહિ^૬ ખાલા. ૪
 વરણ^૭ અઢ્ઠાર લોક સુવિચારી^૮, લક્ષ્મીવંત^૯ વસઈ વિવહારી,
 પુણ્યવંત^{૧૦} નવિ પારો. ૫
 તીહાં^{૧૧} મુખ્ય સંઘવી^{૧૨} શ્રીધરણુઉ, દાન^{૧૩} પુણિય જગિ જસ વિસ્તરણુઉ^{૧૪},
 જિજ્ઞાહ લવણ^{૧૫} ઉદ્ધરણુઉ. ૬
 ધન્ય જણણિ કામલદે માયા, પુરુષરતન એ કૂખઈ આબ્યા,
 રતનસિહ ધરણિદો. ૭

[ઠવણિ]

સાંભલજ્યો ચઉમુખ તણિઅ, વાત પાયઉ રોપવિઉ પુરુસ સાત;
 ધરણિદ આવિઉ પ્રાસાદ ઠામિ, યોલિઆ દેવિ સાસણુ સામિ. ૮

૧ હિયડઉ હરખઈ મઝ ૨ દીઠઈ મન વસિઉં ૪ અણહલપુર ૪ પોલ ૫ વચિ
 ૬ તિહાં ૭ અઢારઈ ૮ સવિચારી ૯ કોટીધજ ૧૦ સુવિચારી ૧૧ તિહાં મુખિ ૧૨
 'શ્રી' નથી. ૧૩ દાનિ પુણ્ય ૧૪ વિસ્તરણુ ૧૫ લવણિ.

અંક ૮]

રાણિગપુર-ચતુર્મુખપ્રાસાદ-સ્તવન

[૩૭૩

હું તુઠી તુહ સીલહ પ્રમાણિ, મંડાવિ દેઉલ મોટઈ મંડાણિ;
 મનિ હરખિક ધરણિદ કરઈ કલોલ, સંઘહ દિવરાવઈ તહિ તંબોલ. ૯
 થાપીઅ મુહુરત ગિઉ આવાસિ, તેડાવ્યા સેલાવટ પંચાસ;
 સીધપુર ચઉમુખ કરઈ વખાણુ, મંડક દેઉલ હિવ તિણિ મંડાણિ. ૧૦
 દેપઉ કહઈ હું સાસત્ર પ્રમાણિ, મંડિસુ દેઉલ મોટઈ મંડાણિ;
 ઈણિઈ વચનિઈ હરખિઉ ધરણાસાહ, સેલાવટ પહિરાવ્યા કમાહિ. ૧૧
 ભિડ પૂરઈ સેલાવટ મજૂર, તિહિ ઇપઈ પંચાણુવા પૂર;
 આલોચઈ ખેટાં તણિય ખેલ, હિવ સત્રુકારહ તણિય વેલ. ૧૨
 રુલિયાઈત લખપતિ ઈણિ ઘરિ, કાકા હિવ કીજઈ જગડૂ વ(પ)ઈર;
 જગડૂસાહ કહીઈ રાય સધાર, આપણુપઈ લોકાં દિઆં અધાર. ૧૩

[ઠવણિ]

પંચાણુવઈ કમઠાઉ કીઉ ચઉમુખ પ્રાસાદે,
 વાજઈ ભુંગલ ભેરિ તાલ નિતુ નવલઈ નાદે;

પ્રથમજિણેસર આદિનાથ તીથંકર રાઉ, ભાવિઈ ભગતિઈ યુણુઉ સામિ મરુદેવી જાઉ. ૧૪
 કેસરનઈ કપૂરચૂર અંગિઈ લાઈજઈ, પૂજિઅ પણુમિઅ, યુણિઅ સામિ મનરગિ ગાઈજઈ;
 ધૂપ ઉગાહણુ અતિવિશેષ મનવંછિત લોગ, તૂઠઈ સામિઅ આદિનાથ રિદ્ધિ વૃદ્ધિ સંયોગ. ૧૫
 ચિહું ખારે છઈ ચ્યારિ ખિંબ શ્રીઆદિજિણેસર,
 નિરમલ ધોઅતિ કરીઅ અંગિ પૂજઉ પરમેસર;
 જાઈ વેલ સેવંત્રી સાર મરુઉ કલ્હારો, મૂલ ગભારઈજ કેઈ ખિંબ મનિસુદ્ધિ જુહારો. ૧૬

[વસ્તુ]

સેત્રુજ સામિય સેત્રુજ સામિય પ્રથમ જિણુનાહ, સોપારા સિરિ મંડણુઓ,
 વિમલ મંત્રિઅ(સ)ર યુદ્ધિ થાપીઅ;
 ઇડરગદિ આરાસણિ કુલ્યપાકિ મહિમા નિવાસિઅ,
 વિંધ્યાચલગિરિ તલહટ્ટીઅ નિતુ નિતુ નવલાનાહ,
 રાણિગપુરિ થિર થાપીઉ ચતુરમુખ પ્રાસાદ. ૧૭

[લઢણિ]

પશ્ચિમદિસિઈ જે ખાર અછઈ, તિહિ મંડપ અતિચંગ તુ (૨);
 ખેલા ખેલઈ નિતુ નવા, નિતુ નિતુ ઉછવરંગ તુ (૨). ૧૮
 ઉત્તરદિસિઈ જે ખાર અછઈ, તિહાં બઈસઈ સંઘવાટ તુ (૨);
 કલિરવ કોલાહર(લ) કરઈએ, ખડ્યા લોજગ ભાટ તુ (૨). ૧૯

૩૭૪]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૯

પૂર્વદિસિધં જિ ખાર અછર્ધ, તિહિ સામ્હી ગિરિભીત્તિ તુ (૨);
 વિંધ્યાચલગિરિ પરબત વડઉએ, ગિરુઆં એહ જિ રીતિ તુ (૨). ૨૦
 તેહુ ઠંભે સહુ વસઈએ, કીજઈ જિણુવર સેવ તુ (૨);
 પ્રહ ઊઠી પ્રભુ પણુમીએ, આદિ જિણુસર દેવ તુ (૨). ૨૧
 દક્ષિણુદિસિધં જિ ખાર અછર્ધ, તેહુ છર્ધ સુવિસાલ તુ (૨);
 તેહ આગલિ હિવ આવિઈએ, મનરંજઈ પોસાલ તુ (૨). ૨૨
 ભણુઈં ગુણુઈં સિદ્ધાંત સવે, ગિરુઆ ગુણુહ બંડાર તુ (૨);
 તપાંગચિ શુરુ વંદિઈંએ, સોમસુંદરં ગણુધાર તુ (૨). ૨૩
 ચ્યારઈં મુહુરત સાંમટાંએ, લીધાં એકઈં વારિ તુ (૨);
 પહિલઈં દેઉલ મંડિઉંએ, બીજઈં સત્રુકાર તુ (૨). ૨૪
 પોષધસાલા અતિભલિઅ, મંડિઅ દેઉલ પાસિ તુ (૨);
 ચઉથઉં મુહુરત ઘરતણુઉંએ, મંડાંવ્યા આવાસ તુ (૨). ૨૫
 બઈંવેલ ચંપાકુલિઅ, સદસેવંત્રાં માલ તુ (૨);
 પૂજ કરઉં પરમેસરહ, શ્રી ચઉમુખિ ત્રિણિ કાલ [તુ (૨)] ૨૬

[વસ્તુ]

ચઉમુખ સામીય ચઉમુખ સામીય પૂજ ત્રિણકાલ, આરતી ઊતારીઈં,
 પડહ ઘંટ ઝલ્લરનિનાદિ, ગીતગાન ગંધવ કરઈં મધુરનાદિ;
 તિહિ ચિઉ મંડપે ખેલા ખેલઈં રંગબરે, શ્રાવી દિઈં નિતુ રાસ;
 ખરતરવસહી પૂજઈં, સહજિ સલૂણુઉં પાસ. ૨૭
 ખરતરવસહી અતિ આણુદો, તિહાં પૂજઉં સિરિપાસ જિણુદો;
 સામલ વન્ન રુપઈં જગ સારો, સકલકલા મહિમા બંડારો. ૨૮
 સપત કૃણામણિ શ્રીધરણુદો, મુખ મલકઈં જિમ પૂનિમ ચંદો:
 કમઠાસુરભંજણુ ભયહરણુ, સેવક વંછઈં તુમ્હ પય શરણુ. ૨૯
 ચઉમુખ જો(બ)મલિ ચઉહટામાંહિ, દેઉલ કરાંચું આપ મલ્લસાહિ;
 દેવાલઈં નડ્લાઈં વાદે, પિણુ છઈં ખરતરવસહી પાસે. ૩૦
 હિવ ચાંચ્યા માદ્દીય વાસે, જિણુવર પૂંજઉં મનિ ઉલ્લાસ;
 તિણિ જિણુ વંછે સવિહું સુવિહાર, તિહાં સવિ હું માહરઉં જુહારો. ૩૧
 દેવાલઈં અંચલગચિ વલી, જિણુવર પૂંજઉં તિહાં મનિ રલી,
 દેવાલઈં સુપાસનઈં ગયાં, હરપઈં આનન તાઠાં થયાં. ૩૨
 સાચર જિણુહ કરાવિઉં ભવણુ; તે જામલિ હિમ કીજઈં કવણુ,
 નગર વખાણિ નહી મઝપાડે, સવિહું થાનકિ ચેત્રપ્રવાડે. ૩૩

અંક ૮]

રાણિગપુર-ચતુર્મુખપ્રાસાદ-સ્તવન

[૩૭૫]

[વસ્તુ]

ચતુર્મુખસામીય ચતુર્મુખસામીય અચલ શ્રી આદિ દેવાલય સુપાસ જિણુ સંતિનાહ,
સિરિ નેમિ સામિય પ્રાસાદે, ગિહું પાસજિણુ આદિનાથ મહડીયમંડણુ,
સાતે થાનકિ પૂજ કરી વીતરાગ મનિ ધ્યાઈ',
રાણિગપુર યાત્રાં ગયાં કાયા નિરમલ થાઈ'. ૩૪

[ઠવણિ]

એ શ્રીસેત્રુજિ એ ગિરિનાર, રાણિગપુર શ્રીધરણુવિહાર;
વિંધ્યાચલ અધિકઈ કલ લીજઈ, સફલ જનમ શ્રીચતુર્મુખિ કીજઈ. ૩૫
ચતુર્મુખિ સિખરિ ત્રિ ભૂમઈ ખાર, મૂલનાયક જિણુ કરું જુહાર;
ત્રિહું ભૂમિહિં ત્રિભુવન દીપંતઈ, ત્રિભુવનદાયક નામ ધરંતઈ. ૩૬
દંડ કલસ કંચણુમઈ સોહઈ', જ્ઞેઅંતા ત્રિભુવન મોહઈ';
તેજપુંજિ ઝલહલઈ અપાર, જાણે તિહૂઅણુ લઈ ભંડાર. ૩૭
દેવછંદ તિહાં અવધારિ, સાતય જિણુવર જાણે ચ્યારિ;
વિહરમાણુ વીસઈ અવતારી, ચતુવીસ મૂરતિ જિણુવર સારિ. ૩૮
તીહ જિ ણિખ બાવનન નિહાલઈ, સયલ ણિખ બહુતરં જિણુલઈ;
ફિરતાં ણિખ નવિ જાણુઈ પાર, તીરથ નંદીસર અવતાર. ૩૯
વિવિધ સ્વપ પૂતલી અપાર, કૌરણીએ અર્ધુદ અવતાર;
તોરણુ થંભ પાર નવિ જાણુઈ, એક જીમ કિણુ પરી વખાણુઈ'. ૪૦
વસ્તુપાલ જામલિએ કરણુઈ, કુંઅરપાલ કુલિ સંઘવી ધરણુઈ;
ભરતિ નામ ચક્કાહિવ ભણીઈ, સીલ પ્રમાણુહિં રિદિ ધરિ ઘણીઈ. ૪૧

[ભાષા]

રાણિગપુર હું આવિઉએ, રહિયઈ ખિણુ માત્ર,
નિતુ નિતુ આવિઈ સંઘ ઘણા, શ્રીચતુર્મુખિ યાત્ર;
ન્હવણુ પૂજ આરતી, કરી મંગલ ઉતારઈ,
ચ્યારિ મહાધજ દિઈ ભાવિ, તે એ ભવ તારીઈ. ૪૨
જંગમ તીરથ જયવંતા એ, ગોઅમ સમ ગણુહર,
શ્રી સોમસુંદર સૂરિરાય, વદઈ સંઘ જયક(કાર);
તસ પયપંકજ ભમર જિમ, નિત ધરઈ આણુદ,
પ્રાગવંસિ ધરણુદ સાહ, ચિરકાલિઈ નંદઈ. ૪૩
ભક્તિ કરી સાહમ્મી તાણીએ, છં દરિસણુ દાન,
ચિહું દિસિ કીરતિ વિસ્તરીએ, ધન ધરણુ પ્રધાન,

૩૭૬]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૯]

સંવત ચતુદ્ધ નવાણુ વર્ષ (૧૪૬૬) એ, ધુરિ કાતી માસે,
મેહુ ઉ કહઈ મઈ તવન કીચઉ, મનરંગ ઉલ્હાસે. ૪૪

॥ ઇતિશ્રી ધરણુવિહાર શ્રી રાણુપુર ચતુર્મુખ
પ્રાસાદ સ્તવન ॥ છ ॥ શ્રી ॥ છ ॥

[૬] સ્તવનનો અનુવાદ

કવિ મંગલાચરણમાં ભગવાન વીરને નમસ્કાર કરી સરસ્વતી પાસે શુદ્ધિવૈભવની યાચના કરે છે. રાણુકપુર જોઇને તેમને અત્યંત ઉલ્લાસ અને સંતોષ થાય છે અને તેનું વર્ણન કરવા માંડે છે.

જેણે રાણુકપુર જોયું ન હોય તેમને જણાવે છે કે તે અણુદિલપુર (પાટણ) જેવું છે. તેનાં ગઢ, મંદિર અને પોળો અત્યંત સુંદર છે. વચ્ચે સરિતાનાં નીર વહે છે. ત્યાં કૂવા, વાવ, વાડી, હાટ અને જિનમંદિરો ઘણાં છે. અઢારવર્ણના લોક, લક્ષ્મીવાન વેપારીઓ પુણ્યશાળી માનવીઓ ત્યાં વસે છે. તેમાં યશસ્વી દાનીધર ધરણિંદ નામનો સંઘવી મુખ્ય છે. તે જિનમંદિરોનો ઉદ્ધારક છે. તેની પુણ્યાત્મા માતા કામલદે છે, જે રતનસિંહ અને ધરણિંદ નામના બે નરરત્નોને જન્મ આપી ધન્ય! ધન્ય!! ગવાય છે.

ચતુર્મુખપ્રાસાદ જેનો પાયો સાત માથોડાં છે તે સ્થાને જ્યારે ધરણિંદ આવ્યો ત્યારે શાસનદેવીએ તેના સદ્વૃત્તથી પ્રસાદ કરી મોટા મંડાણે દેવળ બાંધવાની તેને આજ્ઞા કરી. ધરણિંદે હર્ષ-ઉલ્લાસપૂર્વક શ્રીસંઘને ત્યાં જ પાનખીડાં આપ્યાં અને મુહૂર્ત કરી રહેઠાણે ગયો. તેણે તરત જ પચાસ સલોટોને તેડાવી સિદ્ધપુરના ચતુર્મુખપ્રાસાદ (રાજવિહાર) ની તેમની આગળ ખૂબ પ્રાર્થના કરી જણાવ્યું કે મારે પણ અહીં તેના જેવું જ દેવલ મોટા મંડાણે બાંધાવવું છે. ત્યારે મુખ્ય સૂત્રધાર દેવાએ શેઠને નિશ્ચિંત બનાવતાં કહ્યું, અમે શાસ્ત્રીય રીતે મોટા મંડાણે તેવું જ દેવલ બાંધી આપીશું. આ વચન સાંભળી ધરણુશાહ હર્ષિત થયો અને સલાટોને કબંધ પહેરાવી ખૂશ કર્યા અને સલાટ તેમજ મળૂરોની જરૂરિયાતોને તેમણે પૂરી કરી.

તે જ સમયે સંવ ૧૪૬૫માં કુબકાળ પડ્યો. તેમાં લોકોને રાહત આપવા ધરણુશાહના ભત્રીજાએ કહ્યું. કાકા! આપણા ઘેર લક્ષ્મીની લીલાલહેર છે માટે જગદ્ગુણાહની જેવું કાંઈક કરો. જે કે જગદ્ગુણાહ તો રાજ-મહારાજાઓનો પણ આધાર બન્યો હતો જ્યારે આપણા પર તો માત્ર લોકોનો જ આધાર છે. આથી તેમણે સત્રશાળા ખુલ્લી મૂકી.

ચતુર્મુખપ્રાસાદ પર પચાણું કમઠ-તાપસોનાં પૂતળાં મૂકવામાં આવ્યાં. ત્યાં હમેશાં ભુંગલ બેરી આદિ વાજિંત્રો તાલબદ્ધ વાગવા લાગ્યા. મંદિરમાં મૂળાનાયક શ્રીઋષભદેવની સ્થાપના કરવામાં આવી.

ભગવાનને કેસર, કપૂરથી પૂજીને આનંદપૂર્વક તેમની સ્તવના કરતાં ધૂપ, નૈવેદ્ય ધરવાં જોઈએ જેથી ભગવાન સંતુષ્ટ થતાં આપણે ત્યાં ઋદ્ધિ વધવા માંડે.

ચારે દરવાજે ચાર બિંબો છે. તેમને નહવણુ-પૂજન કરી પુષ્પાદિકથી અર્ચવાં જોઈએ. મૂળગભારામાં પણ ફેટલાંક બિંબો છે.

અંક ૮]

રાણિગપુર-ચતુર્મુખપ્રાસાદ-સ્તવન

[૩૭૭]

જેમ શત્રુજય, સોપારા અને વિમલ મંત્રીશ્વરે આખૂ ઉપર, ઈડરગઢ અને આરાસણ (કુભારિયા)માં મૂળનાયક શ્રીઆદિનાથ છે તેમ આ વિંધ્યાચલની તલેટીમાં આવેલા રાણકપુરના ચતુર્મુખપ્રાસાદમાં આદિનાથ ભગવાનને સ્થાપવામાં આવ્યા.

પશ્ચિમ દિશાના દ્વારે અત્યંત સુંદર મંડપ છે. ત્યાં હમેશાં નાટક-ઓગ્ધવ થયા કરે છે. ઉત્તર દિશાના દ્વારે શ્રીસંઘ અને ભોજક-ભાટ ખેસીને કલરવ-કાલાહલ કર્યા કરે છે. પૂર્વદિશાના દ્વારે સામે જાંચા વિંધ્યગિરિની ભીંત છે. તે તરફ લોકોનો વાસ છે, તેથી પ્રભાતે ભીંતને તેઓ આદિનાથને પ્રણામ કરીને પૂજા-સેવા કરે છે. દક્ષિણ દિશાનું દ્વાર અત્યંત વિશાળ છે અને તે તરફ પૌષધશાળા છે. ત્યાં ગુણુમંડાર ગુરુવરો સિક્કાંતોનું અધ્યયન કરે છે. (તે સમયે) ત્યાં તપાગચ્છાધિરાજ શ્રી સોમસુંદરસૂરિ વિરાજે છે.

ધરણાશાહે એક જ મુહૂર્તમાં એક સામટાં ચાર કામ આદર્યાં. પહેલાંમાં દેવલની સ્થાપના, બીજામાં સત્રશાળા, ત્રીજામાં દેવલની પાસે સુંદર પૌષધશાળા અને ચોથું પોતાના વાસગૃહનું મુહૂર્ત કર્યું.

ગાંધ, ચંપા, સેવંત્રી આદિથી ચતુર્મુખ પ્રાસાદ સ્થિત પ્રભુની પૂજા કરવી, આરતી બિતારવી અને ઢોલ-ધંટ-ઝાલર વગાડવાં જોઈએ તેથી ચંપવો પણ મધુર ગીતો ગાતા-નાચતા નાટક મહોત્સવ કરશે. અને શ્રાવીકાઓ રાસતી રમઝટ મચાવશે.

(૨) ખરતરવસહીમાં શ્યામવર્ણના સાત ક્ષુવાળા ધરણેન્દ્ર સહિત શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુને પૂજવા જોઈએ.

(૩) મદિલ ચૌટામાં મદલસાહે નાડૂલાઈના દેરાસર જેવું ચૌમુખ મંદિર કરાવ્યું છે તે પંજુ ખરતરવસહીની પાસે છે.

(૪) મદદીયવાસમાં જિનમંદિર છે તેનાં પણ દર્શન કરવાં જોઈએ.

(૫) વળી અચ્છગચ્છના દેરાસરમાં મૂળનાયક શ્રીસુપાર્શ્વનાથ છે.

(૬) તથા મઝવાડામાં સાગર નામના વણિકે બંધાવેલું મંદિર હોલું જોઈએ.

આ બધી ચૈલ પરિપાટિ જત્રા કરીને નગરની જેટલી પ્રશંસા કરીએ તેટલી ઓછી જ છે.

૧ ચૌમુખજી આદિનાથ, ૨ સુપાર્શ્વનાથ, ૩ શાંતિનાથ, ૪ તેમિનાથ, ૫-૬ પાર્શ્વનાથ અને, આદિનાથ મદદીયમંડણુ-આમ રાણકપુરનાં કુલ સાત જિનમંદિરની યાત્રા કરી નિર્મળ-પવિત્ર થવાય છે.

શત્રુજય અને ગિરનારની જેમ વિંધ્યાચલની તલેટીમાં વસેલા રાણકપુરના ધરણુ-વિહારને જોઈને મનુષ્યે જન્મ સફળ કરવો જોઈએ. ચૌમુખ પર ચાર શિખર અને ત્રણ ભૂમિકાનાં મળીને ચાર શિખરોવાળા સ્થાનમાં મૂળનાયક છે. ત્રણ ભવનને પ્રકાશતા અને ત્રણ ભવનના (ગાન) દાતા હોવાથી તેનું નામ ત્રિભુવન-વિહાર પડ્યું છે. તેનાં ઝળહળ તેજોમય સુવર્ણનાં દંડ-કલશ જેતાં તે તે ત્રણ ભવનને મોહ પમાડે તેવાં છે.

દેવજંદો, સાત મંદિરના ચાર જિણુવરો, વીસ વિહરમાન અને ચોવીશ જિનનાં

૩૭૮]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૯]

બાવન મળીને કુલ ૭૨ જિનાલયો ત્યાં છે. એને ફરતાં ચારે બાજુએ જિનાબિંબોનો પાર નથી; તેથી કવિ ભ્રમણ કરે છે કે, જાણે નંદીશ્વરનો અવતાર જ ધરણુવિહારરૂપે થયો ન હોય !

વિવિધ પ્રકારની અપાર પૂતળીઓ અને ઝીણા કોતરકામથી આ મંદિર અર્ચુદના ખીજ અવતાર સમું લાગે છે, તોરણ અને થાંભલા તો એટલા બધા છે કે તે ગણી શકાય તેમ નથી.

કવિ પ્રશંસાની પરાકાષ્ટાએ પહોંચી કહી દે છે કે આનું વર્ણન મારા જેવા એક જાણે તો ન જ કરી શકે.

વસ્તુપાલ-તેજપાલ અને ભરત ચક્રવર્તીની જેમ કુંઅરપાલના કુલમાં સંઘની શ્રી-ધરણુશાહને ત્યાં ઋષિની વૃદ્ધિ થતાં તે શીલ પ્રમાણે યશસ્વી બન્યા.

કવિ કહે છે કે હું તો રાણુકપુર ક્ષણવાર રહ્યો ત્યાં તો રોજની માફક કેટલાય સંઘો ચૌમુખજીની યાત્રાએ આવ્યા. તેઓ સ્નાન, પૂજા, આરતી જીતારી ચાર મોટી ધન્યો યડાવતા અને આ ભવ-પરભવ તરી જતા.

ગૌતમ ગણુધર સમા જયંતંતા જંગમતીર્થ શ્રીસોમસુંદરસુરિરાજની શ્રીમૂઘ જય જય બોલે છે. અને તેમના પાદપંકજ ભ્રમર સમા પ્રાગ્વાટવંશીય મંત્રીરાજ શ્રીધરણુશાહને લોકા ધન્ય ધન્ય કહે છે. તેઓ આનંદપૂર્વક સાધર્મીઓ માટે સાધર્મીવાત્સલ્ય કરે છે અને પરદર્શની લોકાને દાન આપે છે તેથી તેમની કીર્તિ ચારે દિશામાં વિસ્તાર પામે છે.

આ પ્રકારે સં. ૧૪૯૯ ના કાર્તિક માસમાં મેઘ નામના કવિએ આ સ્તવન સોદ્ધાસ-મને કર્યું છે.

કળા અને શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ સર્વાંગસુંદર

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

૧૪"૧૦" સાઈઝ : આર્ટકાર્ડ ઉપર ત્રિરંગી છપાઈ : સોનેરી

ખાંડર : મૂલ્ય-ચાર આના (ટપાલ અર્ચનો દોઢ આનો જુદો.)

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેશિંગભાઈની વાડી : ઘીકાંટા, અમદાવાદ.

રાજનગરનાં જિનમંદિરોમાં સચવાયેલાં

ઐતિહાસિક અવશેષો

લેખક:—શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાખ, અમદાવાદ

આ લેખ લખવાનો મારો આશય અમદાવાદના એકેએક જિનમંદિરોમાં આવેલી પાષાણની તથા ધાતુની જિનપ્રતિમાઓ અને દેવદેવીઓની મૂર્તિઓ ઉપર સચવાઈ રહેલા નાના મોટા લેખોનો યથાવકાશે જ્ઞાન જનતાને પરિચય આપવાનો છે અને જેમ જેમ મને મારા કાર્યક્ષેત્રમાંથી સમય મળશે અને જિનમંદિરોના વહીવટદારો મને લેખો લેવામાં સગવડ આપતા રહેશે તેો મારું કાર્ય આ ક્ષેત્રમાં આગળ ધપાવવાની અને તેમ કરીને અમદાવાદના ઇતિહાસમાં જ્ઞાનોએ શું ફાળો આપ્યો છે તેનું કિંચિત્ દિગ્દર્શન કરાવવાની મારી ધારણા છે.

ચાલુ વર્ષના વૈશાખ સુદી ૧ ના દિવસે દોસીવાડાની પોળમાં આવેલા શ્રીસીમધર સ્વામીના દેરાસરના ભૂમિગૃહમાંથી આરસની તૂટેલી જિનપ્રતિમાઓ તથા ધાતુપ્રતિમાઓના લેખો લેવા માટે, દેરાસરના વહીવટદારો પૈકી શ્રીયુત અમૃતલાલ મોહનલાલ ઝવેરીએ, પરમપૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રીદર્શનવિજયજીની સૂચનાથી મને જણાવ્યું અને તે અનુસાર ખપોરના એથી ચાર વાગ્યાની અંદર મેં જે જે શિલાલેખોની નકલો લેવાની તેની આ લેખમાં માત્ર ત્રીંધ જ હાલમાં તેો આપીશ અને હવે પછીના લેખમાં તેજ દેરાસરની ભોંતોમાંનાં જ્ઞાન ધાર્મિક પ્રસંગોને લગતાં ભીત્તિચિત્રોનો પરિચય આપવા પ્રયત્ન કરીશ.

પાષાણની પ્રતિમાઓના લેખો.

- ૧ (1) ॥૧૦॥ સંવત્ ૧૬૪૩ વર્ષે ફાલ્ગુન સિત ૧૧ ગુરો શ્રીકુંથુનાથાર્ચિવં અહમ્મદાવાદ પ્રાગ્વાટજ્ઞાતીય સાં શ્રોરાજ માર્યયા સં૦ નીમજી સુતયા
- (2) વાઈ સુરૂપદેનામ્ન્યા કારિતં શ્રીતપાગચ્છાધિરાજ મહારક શ્રીહીરવિજયસૂરિશિષ્ય સકલસૂરિશિરોમણિ શ્રી વિજયસેનસૂરિમિ: પ્રતિષ્ઠિતમ્॥૭॥
આ લેખ સફેદ આરસની પ્રતિમાજીના ટૂકડાઓ પરથી લીધેલો છે.
- ૨ (1) ॥૧૮૯૩ વર્ષે માહા સુદિ ૧૦ બુધવાસરે સા । સાકરચંદ
આ લેખ પણ ખીજી એક પ્રતિમાજીના ટૂકડાઓ પરથી લીધેલો છે.
- ૩ (1) ૧૬૪૩ વ્ર૦ ફા૦ સુ૦ ૧૧ ગરૂ અહમ્મદાવાદ વા૦ પ્ર૦ પ્ર૦
(2) કા૦ શ્રી શ્રેયાંસર્ચિવં ત૦ શ્રી વિજયસેન પ્રતિષ્ઠિત:
- ૪ (1) ॥સંવત્ ૧૭૮૫ મૃગસિર સુદિ ૫ રવૌ
આ અને પ્રતિમાઓ પણ તૂટેલી જ છે અને સફેદ આરસની છે.
- ૫ (1) ॥ સં૦ ૧૬૪૬ વર્ષે ફાલ્ગુનસિત ૧૧ ગુરો અહમ્મદાવાદ વાસ્તવ્ય પ્રાગ્વા-
ટજ્ઞાતીય પારિ [૦] વચ્છરાજેન કારિત:

(2) શ્રી શ્રેયાંસર્વિચં તપાગચ્છાધિરાજ શ્રીહીરવિજયસુરિશિષ્ય સકલસુરિ-
શિરોમણિ શ્રીવિજયસેનસુરિભિ [:] પ્રતિ—

(3) છિતં

આ લેખ તૂટેલી પ્રતિમાઓ પૈકીની સર્વથી સુંદર કાળા આરસની પ્રતિમાજીના પાછળના ભાગનો છે અને તે પણ ચાર ટૂકડાઓમાં વહેંચાયેલો છે.

ઉપરોક્ત પાંચે પ્રતિમાઓના ટૂકડાઓ તથા ખીજ પણ પ્રતિમાજીના ટૂકડાઓ ચાલુ વર્ષના વૈશાખ સુદી ૨ ના રોજ દહેરાસરના વહીવટકારો તરફથી ખંભાતના દરીયામાં પધરાવવા માટે મોકલાવી આપવામાં આવેલ છે.

આ બધી પ્રતિમાઓ સીમંધર સ્વામીના દેરાસરમાં પહેલા આગ લાગી હતી તે વખતે ખડિત થઈ ગયેલી હતી અને ભોંયરામાં સંધરી રાખવામાં આવેલી હતી.

ઉપરોક્ત પ્રતિમાઓની સાથે ખીજ ધાતુપ્રતિમાઓ પણ ભોંયરામાં રાખવામાં આવેલી હતી, તે પ્રતિમાઓ પૈકીની મોટા ભાગની પ્રતિમાઓના લેખો વાંચી શકાય તેવા હોવાથી તે વાંચીને મેં લખી લીધેલા છે, જે નીચે પ્રમાણે છે:—

૬ ભોંયરામાં બહાર કાઢવામાં આવેલી ધાતુપ્રતિમાઓ પૈકીની સૌથી પ્રાચીન પ્રતિમા શ્રીઋષભદેવ ભગવાનની છે, જેનો ફોટો ખાસ લેવા લાયક છે; આ પ્રતિમાની પાછળની બેઠકના ભાગમાં નવમા સૈકાની લિપિમાં કટલાક અક્ષરો લખેલા છે, જે પૈકી **દેવઘર્માય** અક્ષરો મને બરાબર વંચાયા છે. આવા જ અક્ષરોના લેખવાળી એક નાની પ્રતિમાજી મારા પોતાના સંગ્રહમાં છે; જેના ઉપર સંવત ૯૯૪નો લેખ છે અને તેથી મારી માન્યતા પ્રમાણે આ પ્રતિમાજી પણ નવમા સૈકાનાં છે.

આ પ્રતિમાજીની ઉંચાઈ ૧૦૧/૪ ઈંચ છે તથા મધ્ય ભાગનાં યક્ષ-યક્ષિણી સહિતની પહોળાઈ ૧૦૧/૨ ઈંચ છે, ન્યારે ભગવાનની પલાંડી નીચેની બેઠકમાં આઠ બાલા ગ્રહો શિલ્પીએ રજુ કરેલા છે. આ આઠ ગ્રહોની રજુઆત પણ આપણને આ પ્રતિમાજી હસમા સૈકા પહેલાનાં હોવાનો પૂરાવો આપે છે.

આ એકલમ્બ પ્રતિમાજીના બંને ખલા ઉપર દીક્ષા વખતે ઈંદ્રની પ્રાર્થનાથી રહેવા દીધેલી કેશની ત્રણ લટો શિલ્પીએ સુંદર રીતે કાતરેલી છે. આ પ્રતિમાજીને પરિકર નથી, પલાંડીની નીચેનો ભાગ કાટથી ખવાઈ ગયેલો સ્પષ્ટ દેખાય છે. ખવાઈ ગયેલી ગાદીની જરા નીચે બંને બાજુના છેડે શિલ્પીએ એકેક સિંહની આકૃતિ કાતરેલી છે, બંને સિંહોની બાજુમાં જરા છેડે યક્ષા-યક્ષિણીની રજુઆત પણ શિલ્પીએ કરેલી છે, અહીંયાં પણ જમણી બાજુ યક્ષ તરીકે બે હાથવાળો યક્ષરાજ તથા ડાબી બાજુએ બે હાથવાળી અંબિકાદેવીની યક્ષિણી તરીકે રજુઆત કરેલી છે. આ બધું એ પુરવાર કરે છે કે આ પ્રતિમા અગિયારમા સૈકા પહેલાંની તે જન્મે છે જ. યક્ષરાજના બે હાથો પૈકી જમણા હાથમાં કુંળ છે તથા ડાબા હાથમાં રૂપીઆની થેલી

છે અને યક્ષિણી અંધિકાના જમણા હાથમાં આંખાની લુંખ છે તથા ડાબા હાથ ખોળા ઉપર ઊભા રહેલા આળક પર છે. બંનેની નીચે આસન કમલનું જ છે.

- ૭ લગભગ દસમા સૈકાની આ એક ત્રિતીર્થી છે. આની પાછળ અથવા કાઠપણુ જગ્યાએ લેખ નથી. પરંતુ પ્રતિમાજનું શિલ્પ લગભગ દસમા સૈકાનું છે મધ્યમાં શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુના મસ્તકે સાત ફૂલાવાળી પ્રતિમાજી પદ્માસનસ્થ છે. અને મૂળનાયકની બંને આભુએ એકેક ઊભી કાયોત્સર્ગસ્થ પ્રતિમાજી છે. પ્રભુની પલાંડીની નીચે બે કમલનાં ફૂલોની આકૃતિઓ શિલ્પીએ રજુ કરેલી છે. બંને આભુની કાયોત્સર્ગસ્થ જનપ્રતિમાજીની આભુમાં એકેક ચામર ધરનાર ઊભેલા છે, એકેકની નીચે નવમૂઠો છે, જે આ શિલ્પ દસમા સૈકાનું અથવા અગિયારમા સૈકાનું હોવાનો પૂરાવો છે. આ પ્રતિમાની નીચે પણ લાંછન નથી અને જમણી આભુ બે હાથવાળો ચક્ષરાજ તથા ડાબી આભુ બે હાથવાળાં અંધિકાદેવી છે. મસ્તક પરની સાત ફૂલાઓના ઉપર ત્રણ છત્ર છે અને છત્રની બંને આભુએ એકેક ગાંધર્વ હાથમાં ફૂલની માળા લઇને આકાશમાંથી આવતા હોય તેવી રીતે શિલ્પીએ રજુ કરેલા છે, જે સાંખીતી આપે છે કે આ પ્રતિમાજી અરિહંત લગવવાનનાં છે. આ પ્રતિમાજીની ઉંચાઈ ૧૦૧/૪ ઈંચ છે અને પહોળાઈ ૭૧/૨ ઈંચ છે.

- ૮ આ પ્રતિમાજીની પાછળ આ પ્રમાણે લેખ છે:—

સંવત્ (ત) ૧૧૨૧ વૈસાખ વદિ ૧૨ સહજી સ્ના(શ્રા)વિકા કારિતા

આ પ્રતિમાજી સહજ નામની શ્રાવિકાએ સંવત ૧૧૨૧ના વૈશાખ વદિ ૧૨ પ્રતિષ્ઠિત કરાવ્યાના માત્ર લેખવાળી છે, તે સિવાય પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર આચાર્ય વગેરેનું નામ સુધાં પણ નથી.

- ૯ સંવત ૧૧૨૬ના લેખવાળી અને પરિકર સહિતની આ મૂર્તિના જુદા જુદા વિભાગો થઇ ગયેલા છે અને પરિકર ઉપરનું જુદું જ છે અને તે પરિકરની પાછળ આ પ્રમાણેનો લેખ છે:—

૧૦ ॥ સંવત્ ૧૧૨૯ શ્રી વ્રહ્માણિગચ્છે સુમતિઘર કુવિતા સચ્ચસો દેવ મુલ્ય કારિતં વિ (વી) રં પંપં (વિંવં) ॥

આ પ્રતિમાજી મહાવીર સ્વામીજીનાં હોવા છતાં પણ યક્ષ તરીકે તે જમણી આભુએ ચક્ષરાજ બે હાથવાળા તથા ડાબીઆભુ બે હાથવાળાં અંધિકાદેવી યક્ષિણી તરીકે શિલ્પીએ રજુ કરેલાં છે, જે યક્ષ તથા યક્ષિણી તરીકે ચક્ષરાજ તથા અંધિકાદેવીના વધારે પ્રચારની ખાત્રી આપે છે.

ઘાતુની ઉપરોક્ત નંબર ૬ થી ૯ વાળી મૂર્તિઓ સિવાયની બીજી પ્રતિમાઓની શિલ્પની દૃષ્ટિએ તથા મૂર્તિવિધાનશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ ખાસ વિશિષ્ટતા નહિ હોવાથી તેના લેખો જ માત્ર અત્રે આપવાનું યોગ્ય લાગવાથી નીચે સંવતવાર રજુ કર્યાં છે.

- ૧૦ સં [૦] ૧૨૨૩

- ૧૧ સંવત્ ૧૩૪૧ વર્ષે જ્યેષ્ઠ વદિ ૧૧ ગુરો પ્રાગ્વાટસ્જાતીય શ્રે૦ પાદ્મનેન ત્રિજ પિટ્ શ્રે૦ સીંહલસ્ય શ્રેયોર્થ શ્રીસંભવનાથવિંવં કારિતં ॥

३८२]

श्री लैन सत्य प्रकाश

[वर्ष ६

- १२ संवत् १३४७ वर्षे प्रा० नेनसिंहभार्या रुदल पुत्र जयंत
- १३ सं [०] १३६८ वर्षे ज्येष्ठवदि ८ सोमे श्रीश्रीमालज्ञातीय श्रे० नागपालभार्या जासल श्रेयोर्थ सुतभालाकेन श्रीमहावीरविंबं श्रीवीरसिंहसूरीणामुपदेशेन
- १४ सं [०] १३७३ फागुणशुदि ८ प्राग्वाट ठ० रतनश्रेयोर्थ सुत ठ० वीरमेन श्रीपार्श्व० विंबं कारित प्र० वृहद्गच्छे श्रीहेमप्रभसूरिशिष्य श्रीपञ्चचंद्र-सुरिभिः ॥
- १५ सं० १४०५ वर्षे माघशुदि.....
- १६ सं० १४१७ ज्येष्ठ सु [०] १० श्रीमाली लष(ख)मसी भा० आल्ह पु० सांग-णेन पितृव्य सांबा तत्पुत्र कालाचदा निमित्तं श्रीआदिविं० का० प्र० श्रीसूरिभिः ॥
- १७ सं० १४२१ वर्षे वैशाख(ख) व० ५ शनौ श्रीमा० ज्ञा० पितामह नागदे० सा० नायक निमित्तं सु० भडालीबाभ्यां श्रीसंभवनाथविं० का० प्र० श्रीसूरिभिः
- १८ सं० १४२३ व० फा० सु० ८ सोमे श्रीधंडेरकीयगच्छे श्रीयशोभद्रसूरि सं० ओ० ठ० देवसी भा० धरणु पु० धरसोहेन मातृपितृ श्रे० श्रीनेमि० विं० का० प्र० श्रीईश्वरसूरिभिः
- १९ सं० १४४३ वर्षे फा० वदि ३ शुक्रे.....
.....प्रति० चैत्रगच्छे श्रीवीरचंद्रसूरिभिः ॥
- २० ॥ सं० १४४३ वर्षे वै० सुदि ३ सोमे ऊकेसज्ञातीय मं० लाला भा० माणिकि पु० झंडपाकेन पितृमातृश्रेयसे । श्रीमहावीरविंबं कारितं । श्रीसांडेरगच्छे श्रीय-शोभद्रसूरसंताने प्र० श्रीसुमतिसूरिभिः ॥
- २१ सं० १८५२ वर्षे वैशाख(ख) वदि १ सोमे श्रीमोडज्ञानीय पितृ श्रे० फांकु समातृ बा० नागला श्रेयोऽर्थं श्रे० विरूआकेन श्रीअजितनाथ विंबं कारापितं । प्रतिष्ठितं श्रीविद्याधरगच्छे श्रीउदयदेवसूरिभिः ॥
- २२ संवत् १४५४ वर्षे माघशुदि ९ शनौ प्राग्वाटज्ञातीय व्यव [०] महणसी(सि)ह भार्या मालहूपदे पुत्र सामलेन श्रीआदिनाथविंबं पित्रोः श्रेयसे कारितं । साधु पू० श्रीधम्ममातलकसूरीणामु०
- २३ सं. १४६७ वर्ष (वे) प्राग्वाट.....
- २४ ॥९०॥ संवत् १४६८ वर्षे श्रीश्रीमालज्ञातीय श्रे० पांपच सुत चोटा भातू खरा आत्मश्रेयसे श्री अजितनाथादि पंचतीर्था कारिता श्रीतपागच्छेश श्रीदेवसुंदरसूरीणामुपदेशेन प्रतिष्ठितं श्रीसूरिभिः
- २५ सं० १४६९ वर्षे फागुणवदि ९ शुक्र (के) हुंबडज्ञातीय ठ० पूना भा० पूजी पु० देवराजशिवराजाभ्यां पित्रोः श्रेयसे श्रीसुमतिनाथविंबं कारितं प्रतिष्ठितं श्रीसिंहदत्तसूरिभिः

अं० ८]

ऐतिहासिक अवशेषो

[३८३]

- २६ सं० १४७७ वैशाख (ख) शु [०] ३ उपकेशवंश सा० समरासुत सा० धना भार्या धर्मादि पुत्र सा० वाछाविनयपालाभ्यां सा० कामा सुत सा० आसा श्रेयोर्य श्रीशांतिनाथबिंबं कारितं प्र० श्रीतपा [०] श्रीसोमसुंदरसूरिभिः ॥
- २७ [संवत्] १४८५ वै० शु० ३ प्रा० व्य० दीता भार्या.....देपाकेन भा० हांसु कउतिगदेव्यादि युतेन श्रीविमलबिंबं प्र० श्री
- २८ सं० १४८५ वर्षे वै० शु० ३ बुधे श्रीश्रीज्ञातीय श्रे० परबत भा० पुंनादे पुत्र्या भरमी नाम्न्या श्रीवासुपूज्यबिंबं का० प्रति० श्रीआगम्यक प्र० श्रीम-निर्श (सि) हसूरिभिः ॥
- २९ सं. १४९६ वर्षे वैशाख (ख) सुदि ११ बुधवारे काष्ठासंगीय ष (ख) रनहरगात्रे सा० छीहल.....
- ३० (आ देष अेक परिकर पर छे. मध्यमां प्रतिमाळ नथी.)
सं० १५०३ वर्षे माघ स (सु) दि ५ ब (बु) धे आगमगच्छे श्रीमनिर्सिह-सूरिभिः श्रीसुपार्श्वनाथबिंबं कारापितं प्रतिष्ठ (ष्टि) तं। स (शु) भं भवत् (तु) ॥
- ३१ सं० १५१२ वर्षे वैशाख (ख) शु (सु) दि ५ शुके श्रीश्रीमालज्ञा० श्रे० जइता भार्या वाह्वा आत्मश्रेयसे श्रीविमलनाथबिंबं का० श्रीसुरीणामुपदेशेन प्रतिष्ठितः ॥
- ३२ सं० १५२३ वर्षे वैशाख (ख) वदि १ सोमे श्रीहारीजगच्छे ओशवालज्ञातीय श्रे० जांबडभार्या अरघू द्वि० भावलदे त देवदासेन मातृपितृश्रेयोर्य श्रीमुनिसुवतस्वामिबिंबं कारितं प्र० श्रीमहेश्वरसूरिभिः ॥
- ३३ सं० १५२८ वर्षे वैशाख (ख) वदि १० तिथौ उशवालज्ञातीय सं. समधर भा० रतू पु० हांसा थावर भा० नाथी पु० वयजासहजाभ्यां सं० हांसा पुन्यार्थ श्रीचंद्रप्रभबिंबं कारितं । प्र० श्रीसंडेरगच्छे श्रीसालिसूरिभिः ॥
- ३४ संवत् १५३६ व० वै० सु० ६ रवौ आसापल्लीवास्तव्य श्रीश्रीमालीज्ञातीय श्रे० टाहां भार्या सोहो सुत षो (खी) मा भा० अरघू भ्रातृ श्रे [०] गहिगा भा० जीविणि छे (श्रे) यसे श्रीकुंथुनाथबिंबं का० प्र० सर्वसु०
- ३५ सं० १५४२ व० माघ सु [०] ५ गुरो श्रीउसवालमहाजनो अदा भा० सांतू सुत गणपति धणपति गणपति गंगादे भा० करमादे सुत जागासहितेन पितृभ्य सिवा निमित्तं श्रीकुंथ (थु) नाथबि० कारि० प्र० श्रीचैत्रगच्छे श्रीलक्ष्मीसागरसूरिपट्टे श्रीवीरचंद्र सु० चांद्रसमी० वृयसण.
- २६ ॥ संवत् १५६० वर्षे वैशाख सुदि ३ बुधे श्रीओसवालज्ञातीय दो० नगराज भा० नायकदे सु० दो० लष (ख) राजेन भा० कस्तूराई सु० हरदाश (स) पूजावीरजांग प्रमुखकुटुंबयुतेन श्रीमुनिसुवतस्वामिबिंबं कारितं प्रतिष्ठितं श्रीजीरापल्लीय (ग०) श्रीदेवरत्नसूरिभिः अहम्मदावाद.

(५५)

અલોકમાં કાળદ્રવ્ય

લેખક : શ્રીયુત પોપટલાલ મોનજીભાઈ મહેતા, જુનાગઢ

જૈન તત્ત્વજ્ઞાન પ્રમાણે આ જગતનો વિચાર કરતાં આકાશ અને તેમાં રહેલા સ્વતંત્ર શાશ્વત દ્રવ્યોનો પહેલો ખ્યાલ આવે છે. જૈન તત્ત્વજ્ઞાન મુજબ આકાશનો, લોક-આકાશ અને અલોક-આકાશ એમ બે વિભાગ પાડી, એ રીતે તેનો વિચાર કરાયેલો છે.

લોક આકાશ તેને કહે છે કે જેમાં જીવ પુદ્ગલ વગેરે દ્રવ્યો રહેલાં છે અને તે સિવાયનું આકાશ તે અલોક ગણાય છે. આ અલોક આકાશમાં જીવ, પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ કે કાળ નથી, માત્ર આકાશ છે: તે સિવાય કંઈ નથી.

પરંતુ અહીં સવાલ એ થાય છે કે અલોકમાં કાળ નથી એટલે શું? લોક આકાશમાં “ હમણાં-પછી-આજ-કાલ-હવે-પછી ” વગેરે પદો કાલ સૂચવે છે. અને એવો કાળ શું ખરેખર અલોકમાં નથી? રાત-દિવસ, પ્રભાત, સાંજ, મધરાત્રિ, અપેાર ઇત્યાદિ કાલના વિશેષ પર્યાય બીજા દ્રવ્યોના અભાવે સંભવતા નથી. પરંતુ ઉપર જણાવી ગયા તેવા ભાવનો કાળ વિષેનો સૂક્ષ્મ વિચાર એ અલોક આકાશ વિષે આપણે કહી શકીએ ખરા? આપણે વિચાર કરીએ તો જણાશે કે રાત્રિદિવસ વગેરે વિભાગવાળો કાળ અલોકમાં હોઈ શકે નહિ એ નિશ્ચિત છે. પરંતુ હમણાં-પછી-આજ-કાલ ઇત્યાદિ સૂક્ષ્મ ભાવવાળો કાળ અલોક આકાશમાં સંભવે છે ખરા? એ સુંઝવનારો પ્રશ્ન ધર્મ પડશે.

ઉપરના પ્રશ્નના નિરાકરણ માટે આપણે જરા “ કાળ ”નું સ્વરૂપ નિહાળવું પડશે. “ કાળ ”ને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનમાં છ દ્રવ્યો પૈકી એક દ્રવ્ય તરીકે ગણનામાં લીધું છે ખરું, પરંતુ તેના સ્વરૂપનો વિચાર કરતાં તેને પ્રદેશાત્મક દ્રવ્ય તરીકે સ્વીકાર્યું નથી. કાલનું લક્ષણ પરાવર્તના વર્ણવેલ છે, અર્થાત્ જે પ્રદેશાત્મક દ્રવ્યો છે તેના ફેરફાર બતાવનાર એક વિચારપ્રધાન દ્રવ્ય તરીકે તેને ગણ્યું છે. એટલે કે પ્રદેશાત્મક દ્રવ્યોની ભિન્ન થતી સ્થિતિ સમજવામાં વિચાર રૂપે કાલનો સ્વીકાર અવશ્ય કરવો પડશે. એક ને એક દ્રવ્યની ભિન્ન ભિન્ન સ્થિતિ સ્વીકારીએ અગર એક ક્રિયા કે બનાવ અને બીજી ક્રિયા કે બનાવનું પૃથક્-પણું કરીએ ત્યારે તે બંને સ્થિતિનું અંતર કાળદ્રવ્યથી બતાવી શકાશે. જેમ જુદા જુદા સ્થાનમાં વર્તતા પદાર્થોનું અંતર આકાશ દ્રવ્યથી બતાવી શકાય છે, એટલે જેમ સ્થાનનું અંતર બતાવવા આકાશ દ્રવ્યનો સ્વીકાર કરીએ છીએ તેમ એક ને એક પદાર્થની ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થા વ. બતાવવા કાલ દ્રવ્યનો સ્વીકાર કરીએ છીએ. કાળનો આ રીતે જે સ્વીકાર થાય છે તે વિચારાત્મક ભાવ કે પદાર્થ તરીકે, પણ પ્રદેશાત્મક પદાર્થ તરીકે નહીં. આકાશ દ્રવ્યનો સ્વીકાર પ્રદેશાત્મક પદાર્થ તરીકે અને વિચારાત્મક પદાર્થ ઉભય તરીકે કરીએ છીએ. આમ કાલનું લક્ષણ જોતાં કાલને માત્ર વિચારાત્મક ભાવ તરીકે દ્રવ્ય ગણેલ છે. કેમકે જે ક્રિયાનું પૃથક્-પણું કે જે અવસ્થાનું અંતર બતાવવામાં કાલ દ્રવ્યનો આશ્રય લઈ

આપણે વિચાર કરી શકીએ છીએ. આ પરથી એ નક્કી થયું કે કાલ વિચારાત્મક દ્રવ્ય છે, અને તેનું મુખ્ય લક્ષણ પરિવર્તના કે ફેરફારો બતાવનાર વિચાર છે. હવે આપણે આટલું સ્પષ્ટ કરી, અલોકમાં વિચારાત્મક કાળદ્રવ્ય સંભવે ખરું કે નહીં-તે વિષે વિચાર કરીએ.

જો કાલદ્રવ્ય સંબંધી અતિઆપક રીતે વિચાર કરીએ તો કાલ અલોકમાં એક અપેક્ષાએ લાગુ કરવાનું મન થઈ આવે. અને તે અપેક્ષા એ કે જો કાલદ્રવ્ય વિચારાત્મક સ્વરૂપે અલોકમાં માનવામાં ન આવે તો શું અલોકમાં બધું સ્થિર, એક જ સ્થિતિમાં, ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાન એક જ સ્વરૂપમાં બંધાઈ ગયું છે? આ એક જ માત્ર (Stationery) સ્થિતિ, ત્રણે કાળોનું (ભૂત, વર્તમાન, ભવિષ્યનું) બંધાઈ જવું-તે દૃષ્ટિએ કદાચ આપણે કાલદ્રવ્યનો સ્વીકાર અલોક આકાશમાં કરવા તરફ લલચાઈ જઈએ. પરંતુ આમ કરતાં પૂર્વે કાલનું લક્ષણ અને અલોકની સ્થિતિ એ ઉભયનો સુક્ષ્મ રીતે વિચાર લંબાવવો પડશે.

આપણે અગાઉ એ જણાવી ચૂક્યા છીએ કે અલોક આકાશમાં બીજા કોઈ દ્રવ્યો નથી. અને અલોક ખાલી આકાશ સિવાય બીજું કંઈ નથી. એટલે આ વિભાગવાળા આકાશની સ્થિતિ જ એક સરખી છે; તેમાં કંઈપણ ગતિ, પરિવર્તન કે પૃથક્કપણું થતું નથી. કેમકે પરિવર્તનશીલ કોઈ પ્રદેશાત્મક દ્રવ્યો ત્યાં નથી. આ દ્રવ્યો નથી, એટલે એ દ્રવ્યોની ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાઓ, તેમનું જુદા જુદા સ્થાનનું અંતર, બનાવો કે ક્રિયાનું પૃથક્કપણું કે આમાનું કંઈ અલોક આકાશમાં છે નહિ, અને આપણે હમણાં જ કાલનું લક્ષણ નિહાળી ચૂક્યા છીએ કે પ્રદેશાત્મક દ્રવ્યોની ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાઓ, ભિન્ન ભિન્ન સ્થાનોનું અંતર અને બનાવો કે ક્રિયાનું પૃથક્કપણું બતાવવા માટે આપણા વિચારમાં કાલદ્રવ્યને મુખ્ય કરવું પડે છે. એટલે એ સ્પષ્ટ છે કે જ્યાં આ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિઓ, ક્રિયાઓ વગેરેનાં ઉત્પાદક દ્રવ્યો નથી, ત્યાં કાલનો વિચારાત્મક રીતે પણ આશ્રય લેવાનો રહેતો જ નથી. કેમકે ત્યાં આ પરિવર્તન, ગતિ કે અવસ્થા નહિ હોઈ કાલનો ઉપયોગ વિચારમાં પણ કરવાનો રહે જ નહિ.

ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરતાં આપણે આટલું નક્કી કર્યું કે અલોક આકાશમાં કાલદ્રવ્યનો જે વિચારાત્મક ભાવ છે, તેનો સંભવ નથી, આથી તેનો ત્યાં અભાવ માન્યો છે. આપણે ઉપર જણાવી ગયા તે પ્રમાણે અલોકમાં પ્રદેશાત્મક દ્રવ્યોની ગતિ, સ્થાન કે અવસ્થાનો સર્હંતર અભાવ હોવાથી તે જ ગતિ સ્થિતિ અને અવસ્થાના વિચારમાં જે કાલનો આશ્રય લેવો પડે છે, તે આશ્રય લેવાનો નહિ હોવાથી કાલનો વિચાર જ કરવો પડતો નથી, એ દૃષ્ટિએ-કાલના લક્ષણની દૃષ્ટિએ તેનો અભાવ સ્વીકાર્યો છે, એમ સિદ્ધ છે. એટલે આપણા પ્રશ્નનો જવાબ એ આવે કે કાળદ્રવ્ય જે વિચારાત્મક ભાવ છે, તેનો અલોક આકાશમાં અભાવ સિદ્ધ છે.

ઉપયોગવાદનું સાહિત્ય

(લે. પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ.)

જૈન ધર્મના અભ્યાસીથી એ વાત અજાણી નથી કે જૈન દર્શન સર્વગ્રંથ અસ્તિત્વ સ્વીકારે છે. વિશેષમાં એ સર્વગ્રંથને કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન એ બે ઉપયોગો હોવાનું પણ માને છે. આ બે ઉપયોગો એક સાથે હોય છે કે વારાફરતી હોય છે એ સંબંધમાં મતભેદ જોવાય છે એટલું જ નહિ પણ એ બે ઉપયોગો વસ્તુતઃ ભિન્ન નથી, ઉપયોગ તો એક જ છે, પણ વિશિષ્ટ અપેક્ષાને લઈને એનાં કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન એવાં બે નામ છે અને એથી તો નામ સિવાય ઉપયોગમાં કોઈ ભેદ જોવી વસ્તુ નથી એવો પણ અભિપ્રાય કેટલાક ધરાવે છે. આમ યુગપદ્મઉપયોગવાદ, ક્રમોપયોગવાદ, અને અભેદોપયોગવાદ એમ ત્રણ પ્રકારની વિચારધારા જૈન દાર્શનિક ક્ષેત્રમાં જોવાય છે. એને અંગે જે કૃતિ વગેરે મારા જાણવામાં છે તેની સંક્ષિપ્ત સૂચિ લાષાદીઠ રજૂ કરવી એ આ લેખનો ઉદ્દેશ છે, અને એ ઉદ્દેશ એ આ યોગપદ્મ-પક્ષ, ક્રમ-પક્ષ અને અભેદ-પક્ષનાં સમર્થન અને ખંડન અંગેની તમામ દલીલો રજૂ કરી એ વિષે જોહાપોહ કરવાના મારા મનોરથને ફલીભૂત કરનારું પ્રાથમિક પગથિયું છે.

પાઠ્ય

ભદ્રબાહુસ્વામીએ રચેલી આવસ્સયનિજબુત્તિ (ગા. ૯૭૯)

દિગંબરાચાર્ય કુન્દકુન્દે રચેલો નિયમસાર (ગાથા ૧૫૯)^૩

સિદ્ધસેન દિવાકરકૃત સરમ્ભપયરણુ (દ્વિતીય કાંડ, ગાથા ૩-૩૧)

જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણે રચેલ વિસેસાવસ્સયભાસ (ગાથા ૩૦૬૦-૩૧૩૫)

” ” ” વિસેસણવર્ધ (ગાથા ૧૫૪-૨૪૬)

સંસ્કૃત

‘વાચકવચ’ ઉમાસ્વાતિકૃત તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (૧-૩૧)નું સ્વોપગ્ર ભાષ્ય.

દિગંબરાચાર્ય પૂજ્યપાદ દેવનંદિકૃત સર્વાર્થસિદ્ધિ (૧-૯ ની વ્યાખ્યા)^૪

જિનભદ્રગણિકૃત વિસેસાવસ્સભાસની સ્વોપગ્ર વ્યાખ્યા.

દિગંબરાચાર્ય સમન્તભદ્રકૃત આપ્તમીમાંસા (કા. ૧૦૧)^૫

મદલવાદીએ રચેલી સરમ્ભપયરણુની ટીકા^૬

૧ અત્યાર સુધી એવી એક પણ દિગંબર કૃતિ મળી આવી નથી કે જેમાં યોગપદ્મ-પક્ષ સિવાયના કોઈ પણ પક્ષનું સમર્થન હોય.

૨ આ ઉપરાંત જે આગમોમાંથી પાઠો વિસેસાવસ્સયભાસ વગેરેમાં રજૂ કરાયા છે તે પણ અહીં સમજી લેવા.

૩ આમાં કેવળ યોગપદ્મ-પક્ષનો ઉલ્લેખ છે.

૪-૫ આ બંનેમાં ફક્ત યોગપદ્મ-પક્ષનો નિર્દેશ છે, પરંતુ ખીજા બે પક્ષ ચેકી એકેનું ખંડન નથી.

૬. આ ટીકા હજી સુધી તો કોઈ સ્થળેથી મળી આવી નથી. મદલવાદીએ યોગપદ્મ-પક્ષના સમર્થનરૂપે કોઈ કૃતિ રચી હોય એમ સંભાવના કરાય છે.

અંક ૮]

ઉપયોગવાદનું સાહિત્ય

[૩૮૭

- ‘ગંધસ્તી’ સિદ્ધસેનગણિકૃત તત્ત્વાર્થટીકા (ભા. ૧, પૃ. ૧૧૦-૧૧૧).
 કેટલાચાર્યકૃત વિસેસાવસ્સયભાસની ટીકા (પત્ર ૮૭૬-૮૮૩)
 યાકિનીધર્મસુતુ હરિભદ્રસરિકૃત નંદીની વૃત્તિ (પત્ર ૫૨-૫૫)
 દિગંબરાચાર્ય અકલકે રચેલી અષ્ટશાતી
 ,, અકલકે રચેલ તત્ત્વાર્થરાજવાર્તિક (પૃ. ૨૫૭ અને ૨૬૨)
 દિગંબર ઽસુમતિ ઉર્કે સન્મતિ દ્વારા રચાયેલ સમ્મઠપયરણુની ટીકા
 પ્રદ્યુમ્નસૂરિના શિષ્ય અભયદેવસરિકૃત સમ્મઠપયરણુની ટીકા નામે તત્ત્વબોધ-
 વિધાયિની (પૃ. ૫૯૬-૬૨૧)
 મલયગિરિસરિકૃત નંદીની વૃત્તિ (પત્ર ૧૩૪ અ-૧૩૮ આ)
 ‘મલધારી’ હેમચન્દ્રસરિકૃત વિસેસાવસ્સયભાસની ટીકા (પત્ર ૧૧૯૮-૧૨૧૩)
 ‘ન્યાયાચાર્ય’ યશોવિજયગણિકૃત જ્ઞાનખિન્દુ (પૃ. ૩૩-૪૯).
 પાઠ્ય-સંસ્કૃત
 ‘મહતર’ જિનદાસગણિએ રચેલી નંદીચુણ્ણિ (પત્ર ૨૧-૨૨)
 ગુજરાતી
 વિસેસાવસ્સયભાસનું ચુનીલાલ હુકમચંદે કરેલું ગુજરાતી ભાષાંતર (ભા. ૨,
 પૃ. ૪૨૨-૪૩૨)—ઈ. સ. ૧૯૨૭.
 મારી રચેલી આહુતદર્શનદીપિકા (પૃ. ૫૨-૫૮ અને પૃ. ૨૬૪-૨૭૨)—
 વિ. સં. ૧૯૮૮.
 અ. સુખલાલ સંઘવી અને અ. ઝેત્તરદાસ દોશી દ્વારા રચાયેલ સન્મતિપ્રકરણ
 (પૃ. ૩૪-૪૯)—ઈ. સ. ૧૯૩૨.

હિન્દી

જ્ઞાનખિન્દુનો પરિચય (પૃ. ૫૪-૬૪)—ઈ. સ. ૧૯૪૨.

ઈંગ્લિશ

English translation of Sanmatiprakarana (II, 3-31) by Prof. A. S. Gopani—ઈ. સ. ૧૯૩૯.

ચેતાંબર સાહિત્યની જે અનેક વિશિષ્ટતાઓ છે તે વૈજ્ઞ એક તે ઉપયોગને અંગેના વિવિધ વાદ છે. એને લગતું પાઠ્ય સાહિત્ય એકત્રિત કરી તેની સંસ્કૃત છાયા રચી એનો સારાંશ ગુજરાતીમાં રજૂ કરાય તો તે આ સાહિત્યની અને દાર્શનિક વિષયના અભ્યાસીઓની એક ઉત્તમ સેવા બનવા જેવું ગણાશે. તો આ દિશામાં કાર્ષ્ણેને પહેલ કરવી હોય તો તેને માટે અવકાશ છે. આજ્ઞા છે કે શ્રીનેત્રિવિજ્ઞાન ગ્રંથમાળા જેવીના પ્રકાશક મહાશય આ તરફ પૂર્ણ લક્ષ્ય આપશે.

૭. આ તેજ આચાર્ય છે કે જેમના મતની આલોચના શાંતરક્ષિત તત્ત્વસંગ્રહમાં સ્વાદાદપરીક્ષા (કારિકા ૧૨૬૨ ઇત્યાદિ) અને બહિરર્થપરીક્ષા (કારિકા ૧૯૮૦ ઇત્યાદિ)માં કરેલી છે.

૮ આ ટીકા કોઈ સ્થળે હોય એમ જાણવામાં નથી.

ऋषभस्तवनकी टीकामें पारसी भाषानुशासनके उद्धरण

लेखक—डॉ. बनारसीदासजो जैन M. A. Ph. D.

सं० १९८४ में मुनि जिनविजयजीने श्रीरत्नप्रभसुरिकृत “फारसी भाषामां ऋषभदेव-स्तवन” प्रकाशित किया था^१। इसमें कुल ११ छंद हैं। पहली दो गाथा, ३-८ दोहा, ९ चतुष्पदी, १० संदिग्ध, ११ इन्द्रवज्रा।

मुनि जिनविजय को कह स्तवन स्व० श्री कान्तिविजयजी के भंडार में एक पत्र पर पंचपाठी आकर में लिखा हुआ मिला था, अर्थात् पत्र के मध्य में मूल स्तवन, और ऊपर नीचे तथा दोनों पार्श्वों में संस्कृत टीका थी। स्तवन के अन्त में “पं० लावग्यसमुद्रगणि शिष्य उदयसमुद्रगणि लिखितं। छ। छ” और टीका के अन्त में “पं० लावग्यसमुद्रगणि नंजाराप्रामे” लिखा है। ऐसा प्रतीत होता है कि मूल स्तवन की प्रतिलिपि उदयसमुद्रने की, और उस पर टीका उन के गुरु लावग्यसमुद्रने लिखी। पत्र पर लिपिकाल नहीं दिया है, इससे मुनिजी उदयसमुद्रका समय निर्धारित नहीं कर सके। हां अक्षरों की आकृति के आधार पर यह विक्रम की सतरहवां शताब्दी के पीछे का नहीं हो सकता। श्रीयुत मोहनलाल दलीचंद देशाई अपने “जैन साहित्यनो संक्षिप्त इतिहास” के पारा ९७६ में खरतरगच्छीय उदयसमुद्र का सत्ताकाल सं० १७२८ लिखते हैं। कदाचित् यह फारसी ऋषभस्तवन इन्हीं का लिपिकृत हो।

इस स्तवनकी भाषा शुद्ध साहित्यिक फारसी नहीं। टीकाकार के मतानुसार इस में फारसी, अरबी और अपभ्रंश का मिश्रण है।

पद्य नं० ३ और ९ पर टीका करते हुए टीकाकारने दो पद्य उद्धृत किये हैं। इनके विषयमें मुनि जिनविजय फुटनोट में लिखते हैं—“टिप्पणकारे आ पद्य कोई कोष ग्रंथमांथी अहिं आपेलुं छे। आमांना शब्दोनो खयाल बराबर नथी आवतो। पण आ पद्य ऊपरथी ए वात जणाय छे के आगळना वखतमां फारसी अने संस्कृत एम द्विभाषाकोष आपणा विद्वानोए बनाव्या हता।”

अम्बाला शहर के श्वेताम्बर भंडार में विक्रमसिंहरचित “पारसीभाषानुशासन” की एक प्राचीन प्रति विद्यमान है जिसका परिचय हम “वूनर कमैसोरेशन वोल्यूम,” लाहौर, १९४०, पृ० ११९-२२, तथा “श्री जैन सत्य प्रकाश,” क्रमांक ८५, पृ० २२-२४ में करा चुके हैं। उपर्युक्त दोनों उद्धरण इसी ग्रन्थ में लिये गये हैं। जैसे—

१. जैन साहित्य संशोधक; खंड ३, पृ० २१-२९।

अंके ८] ऋषलस्तवनकी टीका में 'पारसीभाषानुशासनके उद्धरण [३८६

पद्य ३ की टीका का उद्धरण—

खतमथुर्भक्तिर्यथा—

आलोवोमसु आरदुः खतमथुर्भक्तिः सुराद्गायनं,
वृत्त्यं स्याद्द्रसकुनयश्च हथमु रूडिस्तदा काइदा ।
अन्यायोपि हरामु सोगतिरथो दिव्यादिका जूमला,
संघातस्य स यात निहोरक इति स्याद्विक्रमः व्योध्वनी ॥

पारसी भाषानुशासन की प्रति, पत्र ७ (क), श्लोक २४—

आलोवो मसुआरथुः खतमथुः भक्तिः सुरो गायनं,
वृत्तस्याद्रशकुर्तयश्च हकतुः रूडिः सदा काइदा ।
अन्यायोपि हरामु सोगनिरथो दिव्यादिके जूमला
संघातश्च सफातु निहोरक इह स्याद्विक्रयः प्रोक्तनी ॥२४॥

पद्य ९ की टीका का उद्धरण—

दीद इति विलोकितं । तथा च—

आदिष्टां फरमु इति वस्तुलिखितं गुल्फूं गृहीतं नतं
रुफं दीद विलोकितः परिहृतं हिस्तुं जुडा योजितं ।
दत्तं दाद तिषीद मध्य चटितं जदं यदभ्याहितं
गुफ्त कृतं च कर्तु तदहो भग्नं च इस्किस्तयं ॥

पारसी भाषानुशासनकी प्रति, पत्र ६ (ख), श्लोक १३—

आदिष्टं फरमूद् निविस्तु लिखितं गुफ्तू गृहीतं गतं,
रफ्तू दाद विलोकितं परिहृतं हिस्तं जुदा योजितं ।
दत्तं दाद चखीदमध्य चटितं जङ्गयदभ्याहतं
प्रोक्तं गुफ्तु कृतं च कर्तु तदहो भग्नं च इस्किस्तनुं ॥ १३ ॥

इस स्तवन की टीका के अन्त में "कुरानकार" की दो कारिकायें उद्धृत की हैं ।

जैसे—

तुरा मरा इति सर्वत्र संबन्धे संप्रदाने च ज्ञातव्यं ।

तथा च कुरानकारः—

अज इव्य त्वया दानसंबन्धे संप्रदाययोः ।

रा सर्वत्र प्रयुज्येतान्यत्र वाच्यं सू रूपतः ॥

૩૬૦]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ.

[વર્ષ ૬

आनि मानि अस्मदीयं किं चि कियच्चं दिरीदशं ।

चुनी हमचुनीन् तादृक् वंदिनं इयदेव च ॥

चीजे किमपि इत्यादि कुरानोक्तं लक्षणं

सर्वत्र विज्ञेयं संप्रदायाच्च ।

પારસી ભાષાનુશાસનકી પ્રતિકે અન્તિમ પૃષ્ઠ પર એક પારસી પદ્યકી વ્યાખ્યા લિલી છે ।
 उस में भी कुरानकार का उल्लेख है । जैसे—मरा महां अज्य इत्यन्वयादानं इति कुरान-
 कारवचनात् संप्रदाने चतुर्थ्याः । स्वातेरा । इन दोनों उल्लेखोंसे अनुमान होता है कि “कुरान”
 शब्द से किसी फारसी व्याकरण का तात्पर्य है, और कुरानकारसे उसका कर्ता अभीष्ट है ।

જૈન વિદ્યા મવન કૃષ્ણ નગર, લાહોર.

વૈશાલ્ય શુક્લા ૫ સં. ૨૦૦૧

‘જૈહર’ અને ‘ઝમોર’

(લેખક-પ્રો. ભોળીલાલ જ. સાંડેસરા, એમ. એ.)

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ગયા અંકમાં ‘જૈહર અને જૈહર’ એ નામનો પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયાનો અભ્યાસપૂર્ણ લેખ છપાયો છે. એના ઉત્તરાર્ધમાં ‘જૈહર’ની વ્યુત્પત્તિ વિષે ચર્ચા કરતાં લેખક મહાશયે જણાવ્યું છે કે, “ એ શબ્દ પાછવ ‘જૈહર’ અને સંસ્કૃત જતુગૃહ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. જતુગૃહ ઉપરથી જહર-જૌહર એમ બની શકે છે, અને તેનો અર્થ ‘લાખનું ઘર’ એમ થાય છે. ‘જૂની ગૂજરાતી ભાષા’ (પૃ.૩૭)માં ‘જૌહર-જતુગૃહ’ એવો ઉલ્લેખ છે તે આ હકીકતનું સમર્થન કરે છે.” (પૃ. ૩૫૫)

પ્રો. કાપડિયાએ સૂચવેલી વ્યુત્પત્તિ મને ચિન્ત્ય જણાય છે. જતુગૃહ ઉપરથી જહર-જૌહર શબ્દ આવી શકે ખરો, પણ અર્થની દૃષ્ટિએ જતુગૃહ=વાક્ષાગૃહને ‘જૈહર’=સામુદાયિક આત્મહત્યા સાથે કેટલો સંબંધ વાઈ? પાંડવોને વાક્ષાગૃહમાં રાખીને યાજ્ઞી મૂકવાનો પ્રયાસ દુર્યોધને કર્યો હતો, એવું કથાનક મહાભારતમાં આવે છે; પરંતુ તે ઉપરથી ‘જૈહર’નો પ્રચલિત પ્રયોગ-આસ કરી અર્થની આખતમાં-દૂરાકૃષ્ટ લાગે છે.

‘જૈહર’ તેમજ તેના જ નોડકા ભાઈ ‘ઝમોર’ (જેની વ્યુત્પત્તિ વિષે પ્રો. કાપડિયાએ ચર્ચા કરી નથી) એ બંને શબ્દો સંસ્કૃત યમગૃહ ઉપરથી આવેલા હોય એમ માનું માનવું છે. ‘જૈહર’ શબ્દ રાજપૂત સ્ત્રીઓના વીરત્વપૂર્ણ સામુદાયિક અગ્નિપ્રવેશ માટે વપરાય છે, જ્યારે ‘ઝમોર’ શબ્દ ભાટ લોકોના ત્રાગાને પરિણામે થતા સામુદાયિક અગ્નિપ્રવેશ માટે પ્રયોજાય છે (કુમારપાળના રાજ્યકાળમાં ભાટોએ આવી ત્રણ ઝમોર કરી હતી-પહેલી સિદ્ધપુરમાં, બીજી પાટણથી એક તીરવા દૂર, અને ત્રીજી પાટણના દરવાજા-એવી શ્રુતપરંપરા ‘રાસમાળા’માં નોંધાયેલી છે. જુઓ ‘રાસમાળા’ ભાષાન્તર, ત્રીજી આકૃતિ, ભાગ ૧, પૃ. ૨૭૯-૮૦. પૃ. ૨૮૦ ઉપર ‘ઝમોર’ શબ્દ પાંચ વાર વપરાયેલો છે.) મૂળે યમગૃહ શબ્દનો અર્થ ‘મૃત્યુ’ થતો હતો, તેમાંથી અર્થસંક્રાન્ત થઈ, ‘સામુદાયિક અગ્નિપ્રવેશ’ માટે

અંક ૮]

જોહર અને ઝમોર

[૩૯૧]

એ શબ્દ વપરાતો થયો. અપભ્રંશ અને પ્રાચીન ગૂજરાતી સાહિત્યનાં નીચેનાં અવતરણોથી એ સ્પષ્ટ થશે:

(૧) સમ્મંતિ બોલાવિઝ જુ...રે તુમ્હ નાયગ સ્વૂટઝ આજ્ઞ ।

જં જિણરાયહ ઢૂકઝ પહુ, જમહરું લહસિહ નીસંદેહુ ॥

—નિનપ્રભાચાર્યકૃત 'લભ્યચરિત,' કડી ૩૩

(કા. ગૂ. સભા ત્રૈમાસિક, પુ. ૧, પૃ. ૧૫૩)

(૨) રાણી ભમ્મહ વિમાસુ કિસ્યું ? અમ્હે સવિ જમહર પહસસ્યું ।

હિંદૂ તણ્ણ મમ્નોઈ માઈ, તેહ તળૂ લોહી જલ માહિ ॥

—પદ્મનાભકૃત 'કાન્હડદેવપ્રબન્ધ,' ખંડ ૨, કડી ૧૪૬

(૩) 'સહુઆણનું મિહઝં રાજ્ઞ રૂઝું અહે ભવાઝું આજ્ઞ ।'

રાણી બોલ હસિઝ ઝવરિઝ, 'હમ જાણેત્તો જમહર કરિઝ ॥'

—એ જ, ખંડ ૨, કડી ૧૪૭

(૪) હાહાકાર હુહ તિણિ બેલા રાણી જમહર પહસહ ।

સપ્લે સાદિ સહુ હરિ બોલહ, જમહર ઈણ પરિ દીસહ ।

—એ જ, ખંડ ૪, કડી ૨૩૯

(૫) પંતરસિં સુરાસી ગઢિ જમહર જાલોહર નિવેસ ।

લોક સવિ અંતેઝર પુઠિ હો, જમહરિ કરીઝ પ્રવેસ ॥

—એ જ, ખંડ ૪, કડી ૨૪૨

ઉપરનાં અવતરણો પૈકી (૧)માં કેવળ 'મૃત્યુ'નો અર્થ છે, બ્યારે આકીનાં સર્વ અવતરણોમાં ઝાલોરના ચોહાણુ રાગ કાન્હડદેવ તથા તેના બત્રીભ સાંતલસિંહને અધ્યા-ઉદીન ખિલજ સાથે થયેલા યુદ્ધ દરમ્યાન રાજપૂત સ્ત્રીઓએ કરેલા સામુદાયિક અગ્નિપ્રવેશ- 'જોહર'નો જ અર્થ નિઃશંકપણે છે. એ સર્વ સ્થળે જમહરના મૂળ તરીકે યમગૃહ જ ઉચિત છે.

એટલે 'જોહર' શબ્દ યમગૃહ 7 જમહર 7 જમ્હર 7 જઝહર 7 જઝોહર એ રીતે વ્યુત્પન્ન સંબંધો હોયો જોઈએ. જૂની ગૂજરાતી અવતરણોમાં જમહર પ્રયોગ છે તે મૂળ શબ્દ જતુગૃહ હોવાની વિરુદ્ધ જાય છે. બીજું, 'જોહર'ના જ જોડશબ્દ 'ઝમોર'માં દ્વિતીય શ્રુતિમાં મ આવે છે, તે પણ એમ બતાવે છે કે મૂળ શબ્દ જતુગૃહ ન હોઈ શકે. કારણકે જતુગૃહમાં મ નથી. 'ઝમોર'ની વ્યુત્પત્તિ યમગૃહ 7 જમહર 7 (મહાપ્રાણુ હ શબ્દના પૂર્વભાગમાં આવતાં) *જમર 7 જમોર એ રીતે વ્યુત્પન્ન થઈ શકે. વૈકલ્પિક પ્રયોગ 'જમોર' યમગૃહ 7 જમહર 7 (મહાપ્રાણુ હ નો લોપ થતાં) * જમર 7 જમોર એ પ્રમાણે આવ્યો હોયો જોઈએ.

આમ વાસ્તવિકતાની દૃષ્ટિએ મૂળ શબ્દ તરીકે યમગૃહ જ ઉચિત છે. પ્રાચીન ગૂજરાતી સાહિત્યના અભ્યુદયો મળ્યુ આ વ્યુત્પત્તિને ટેકા આપે છે. જતુગૃહ ઉપરથી વ્યુત્પત્તિ સ્ત્રીકારીએ તો, જમોર શબ્દ અધ્યાકૃત જ રહે છે. આથી ઉલટું, યમગૃહ ઉપરથી શબ્દસિદ્ધિ કરવામાં ઐતિહાસિક ઐતિહાસિક લેખજ ધીજ્ઞાણન સમવાય છે.

ઝાંઝરીયા મુનિવર+

વસંતોત્સવ : મહાત્માનો સમાગમ

ઋતુરાજ વસંત આવે છે અને માનવ હૈયાં હીલોળે ચઢે છે. ઉદ્યાનોમાં વનસ્પતિઓ નવનવાં વસ્ત્ર પહેર્યાં હોય તેમ ખીલી ઊઠે છે. આત્રમંજરીથી ભરત બનેલી કોયલના ટહુકારાથી જંગલો ગાજી ઊઠે છે. કામદેવનું જાણે અમોઘ શસ્ત્ર હોય તેમ વસંત ઋતુ પ્રેમી-જનોનાં દિલોને ખેચેત બનાવી મૂકે છે. કંટાળા ભરેલી શિશિર ઋતુ જતાં જનતામાં આલ્હાદ અને આનંદનો રસ ઉભરાય છે. આવી જ સુંદર વસંતમાં એકદા પેઢાણુપુરનો રાજવી અંત:પુર સહિત રંગરસ માણુવા ઉદ્યાનમાં સંચર્યો છે. સાથે દેવનો દીધેલ રાજપુત્ર મદન-શ્વલ પોતાની બત્રીસ રાણીઓ સાથે આવ્યો છે. રાજ વિવિધ ક્રીડા કરતો, વાવો ને તળાવોમાં રમતો રાજકુમાર ઉદ્યાનમાં મહાલી રહ્યો છે. એક વાર ઈદ્રિમહોત્સવનો દિવસ આવ્યો અને જાણે આખું પેઢાણુનગર મહોત્સવમાં ભાગ લેવા ઉદ્યાનમાં ઉભરાયું. રાજકુમાર મદનશ્વલ પોતાની રાજરાણીઓ સાથે આ ઉત્સવમાં ધૂમી રહ્યો છે. ત્યાં તેણે એક વટવૃક્ષની નીચે માનવમેદની શાંત ચિત્તે બેઠેલી જોઈ. જેતાં જ એને આશ્ચર્ય થયું. ત્યાં શું છે ? નથી કાલા-હલ, નથી ચપલતા, નથી કુતૂહલ ! એવો તે કાણુ જાદુગર છે જેણે જનતાનાં હૃદયને થંભાવી દીધાં છે. રાણીઓ સાથે રાજકુમાર ત્યાં આવ્યો. ઝાડ નીચે રૂપરૂપના અંબાર સમા એક યુવાન સાધુમહારાજ ધ્યાન મગ્ન બેઠા છે. ભક્તિવશ જનતા એ મહાત્માના મધુર વચનામૃતના પાનની આશામાં મૂકે ભાવે શાંત થઈ બેઠેલ છે.

રાજકુમાર મુનિમહારાજ પાસે આવ્યો અને ભક્તિથી નમસ્કાર કરી ત્યાં બેઠો. થોડી જ વારમાં પોતાનું ધ્યાન પૂર્ણ કરી મુનિમહારાજે ચોતરફ મીડી નજર ફેરવી. એમની આંખો-માંથી શ્વલચર્યનું અમી ઝરતું હતું. તેમનું મુખ સહસ્રદલ કમળ જેવું ભવ્ય હતું. તેમના લલાટ ઉપર સંચમ અને તપનું ઝોજસ ચમકતું હતું. મુનિવરે ગંભીરવાણીથી ફરમાયું—

“ ગગનનગરકલ્પ: સંગમો વલ્લભાનાં । જલદપટલતુલ્યં યૌવનં વા ધનં વા ॥

સુજનસુતશરીરાદીનિ વિદ્યુચ્ચલાનિ । ક્ષણિકમિતિ સમસ્તં વિાદ્ય સંસારવૃત્તમ્ ॥”

ભાવાર્થ—સ્નેહી જનોનો સંયોગ આકાશનગર જેવો છે. યૌવન અને ધન વાદળના ઘટાટાપ જેવાં છે. સ્વજનોનો મેલાપ, પુત્રપરિવાર અને આશરીર વગેરે વિજળીના ચમકારાની જેવાં ક્ષણિક છે. આખો સંસાર આવો ક્ષણિક, અને નાશવંત છે.

અનિત્યાનિ શરીરાણિ ચિમવો નૈવ શાશ્વત: ।

નિત્યં સન્નિહિતો મૃત્યુ: કર્તવ્યો ધર્મસંગ્રહ: ॥

આ સુંદર અને મજાસુત દેખાતું શરીર અનિત્ય છે. આ સુખપ્રદ જણાતા વૈભવ અને વિલાસો ક્ષણિક જ છે, મૃત્યુ મોંઢું ફાડીને બિલું છે. માટે ધર્મની આરાધના કરવી એ જ શ્રેયસ્કર છે. મહાનુભાવો ! જેને શાશ્વત સુખના ભોક્તા થવું છે તેને માટે ધર્મ એ જ ઉત્તમ સાધન છે, અને તેમાં પણ સર્વવિરતિધર્મ એ તો મોક્ષપ્રાપ્તિનું પરમ સાધન છે. સંચમના રાસયા મુનિવરો સત્-ચિદ્-આનંદ પ્રાપ્ત કરી મોક્ષ ભોગવવા ભાગ્યશાળી બને છે.

+ વિ. સં. ૧૭૮૧માં રચાયેલી શ્રી ઝાંઝરીયા મુનિવરની ચાર ઢાળની સજ્જાવના અધ્યક્ષ ફેરફાર સાથે.

હાજર રહેલી માનવમેદની મંત્રમુગ્ધ બની આ ઉપદેશામૃતનું પાન કરી રહી હતી. ધણુએ ભવ્યાત્માઓએ આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિમાંથી બચવા, અને પરમ શાંતિ પ્રાપ્ત કરવા સર્વવિરાત પદ સ્વીકાર્યું.

મુક્તિનો પંથ : પરોક્ષા : ઝાંઝરીયા મુનિવર

રાજપુત્ર મદનબ્રહ્મ પણ સાધુમહાત્માની દેશના સાંભળી પ્રતિભોધ પામ્યો. કર્મશત્રુને હરાવવા સંયમનું અભેદ અખતર પહેરવાની તેને તાલાવેલી લાગી. સંસારનું કારમું સ્વરૂપ સમજી, માતાપિતાની અનુમતી મેળવી, કર્મશત્રુ સાથે સંગ્રામ કરવા આ શૂરવીર રાજપુત્રે સાધુપણું સ્વીકાર્યું. સાધુ જીવનમાં અનેક તપોને આચરતા, મન-વચન-કાયાથી બ્રહ્મચર્યને પાલતા, જ્ઞાનની આરાધના કરતા, આ મુનિવર ભૂતલમાં વિચરી રહ્યા છે. ઊગતા સૂર્ય જેવું તેમનું મુખ શોભી રહ્યું છે. ત્યાં જય ત્યાં માનવમેદની આ મુમુક્ષુ સાધુજીનાં દર્શને ઉલટી પડે છે. સાગમૂર્તિ મુનિવર ઉગ્ર વિહાર કરતા, ભવ્યપ્રાણીઓને પ્રતિભોધ દેતા, સમિતિ અને ગુપ્તીને પાળતા, જાણે સાક્ષાત્ કર્મમૂર્તિ હોય એમ વિચરી રહ્યા છે.

એક વાર આ મુનિ મહાત્મા ત્રંબાવતી નગરીમાં પધાર્યા છે. મધ્યાહ્નનો સમય થયો છે. માથે સૂર્ય તપે છે. નીચે ધરતી ધોમ તપી રહી છે. નીચી દષ્ટિ કરી મુનિવર ગૌચરી માટે નગરમાં જય છે. ત્યાં દૂરથી એક મહેલના ગોખમાં ખેડેલી યુવતીએ મુનિરાજને જોયા. તેના દિલમાં થયું! અહા! શું રૂપ છે! શું વિધાતાએ એની આંખો અને મુખ બનાવ્યાં છે! આ રૂપ, આ કાન્તિ, આ લાવણ્ય શું સાધુ થવા માટે હશે? એ તો મહારે યોગ્ય છે. “અરે કોણુ છે? છે કોણ હાજર?” યુવતીએ અવાજ કર્યો. જવાબમાં એક દાસી હાજર થઈ. યુવતીએ તેને ફરમાવ્યું: “જા જલદી દોડતી જા! આ સામે એક મહાત્મા ચાલ્યા આવે છે તેમને આપણા ઘરમાં ગૌચરી માટે ખોલાવી લાવ. જા જલદી જા. નહીં તો એ મુનિવર ચાલ્યા જશે. શું રાજહંસ શી મનોહર ચાલ છે એની! જાણે માનસ સરોવરનાં મીઠાં વારી પીપીને, અરે પ્રેમ મૌકિતકનો ચારો ચરીને ચાલ્યો આવતો રાજહંસ અહીં જૂલો પડ્યો હોય તેમ આવે છે. જલદી એને ખોલાવી લાવ.”

શેઠાણી શું જોલે છે તે બિચારી દાસી સમજી ન શકી, છતાં શેઠાણીની આજ્ઞા પાળવા તે ઉતાવળે જય છે અને ખૂબ જ પ્રેમ અને ભક્તિથી મુનિમહારાજને ખોલાવી લાવે છે. સમતારસમાં ઝીલતા મુનિવર ધીમે ધીમે મહેલમાં આવ્યા છે. પેલી યુવતી સોલે શૃંગાર સજી હાથમાં મોદક ભરેલો સોનાનો થાળ લઇને ખડી છે; મુનિજને કહે છે “મુનિવર! આ મોદક વહેરો! અને સાથે સાથે આ જીર્ણુ સાધુવેશ છોડી આ રેશમી દુકૂલ સ્વીકારો. આ મહેલ, આ બગીચો, અરે! આ તન, મન ધન આપને ચરણે સમર્પિત છે. આ યુવાનીમાં આ સાગ, આ સંયમ આપને નથી શોભતા. નાથ! હવે આપ અહીં જ રહો!”

આ કર્ણુકટુ અગ્નિઝરતાં વચનો સાંભળી સમતારસમાં ઝીલતા મુનિવર ચંદનથી પણ શીતલ વાણી ઉચ્ચારે છે. “આર્ય ભગિની! આણું વચન તમને ન શોભે! આપણા કુલનો વિચાર કરવાની જરૂર છે: “તમે કુલવાન છો. હું પણ કુલવાન છું. આપણા કુલને કલક લાગે એવું કેમ આચરાય? બહેન! તું વિચાર કર! તું ધેલી તો નથી થઈ? ચારિત્રનું ખંડન એ આ ભવ અને પરભવમાં દુઃખદાયક છે. ચોરી અને ચારી મનુષ્યને મહાન કલક દેનારાં અને ધોરાતિધોર દુઃખ આપનાર છે. તું તો મારી બહેન સમાન છો! બ્રહ્મચર્ય રૂપી અમૂલ્ય ચિન્તામણિ છોડી વિષયરૂપી વિષ તને કેમ ગમે છે? અરે, અગ્નિમાં બળી મરવું કે ઊર ખાવું ઉત્તમ છે, પરન્તુ આ વિષયરૂપી હલાહલ પીવું સારું નથી.”

૨૯૪]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૯

યુવતી ખોલી: “મહારાજ, એ બધું હું જાણું છું. આ યુવાની ચાર દિવસની ચાંદની છે. એક વાર મહારી સાથે મોજ મઝાહ અને આનાંદ લૂંટો, પછી પ્રાયશ્ચિત લઈ શુદ્ધ થઈ મુક્તિમાર્ગ આરાધીશું. આજ તો માંછલું જાળમાં સપડાયું છે. હવે એ છુટી શકે તેમ નથી.

પરન્તુ બ્રહ્મચર્યનું અમેઘ કવચ પહેરીને કામશત્રુને જીતવા નીકળેલા આ મહાત્માને એ યુવતીનાં વચનોની લેશમાત્ર અસર ન થઈ ખૂબ જ દુઃખ બની આત્માને વધુને વધુ સ્થિર કરતા સમતારસમાં રમી રહ્યા છે; શેઠાણી ઉપર દયા વર્ષાવતા કહે છે: “બહેન! આ શિયલનું ખંડન નરકનું દ્વાર છે. આ વિષયસુખ વિષનો ભંડાર છે.” આટલું કહેવા છતાં તે યુવતી માનતી નથી અને મુનિજીની નજીક આવે છે ત્યારે મહાત્માજી ફરી કહે છે: “બહેન! તુ આધી રહીને જ વાત કરજે. શિયલના પ્રતાપની તને ખબર નથી. અરે, એના પ્રતાપે જ આ સૂર્ય અને ચંદ્ર ચાલે છે, પૃથ્વી સ્થિર છે. એના પ્રતાપે તો—

“વહ્નિસ્તસ્ય જલાયતે જલનિધિઃ કુશ્યાયતે તત્કણમ્ ।

મેરુઃ સ્વસ્પશિલાયતે સ્તમપતિઃ સંઘઃ કુરંગાયતે ॥

વ્યાલો માલ્લ્યગુણાયતે વિષરસઃ પિયુષવર્ષાયતે ।

યસ્યાંગોઽસ્થિલલોકવહ્નુભતમં શીલં સમુન્મીલતિ ॥ ”

જેનું શરીર શિયલ શેભે છે તેને અગ્નિ પાણીરૂપ થાય છે, સમુદ્ર એક નીક જેવો થાય છે, મેરુ એક નાના પથ્થર જેવડો થાય છે, સિંહરાજ મૃગજેવો થઈ જાય છે, સાપ ફૂલની માદા અને છે, ઝેર અમૃત બને છે.

આટલું કહી મુનિવરે ચાલવા માંડ્યું. પણ કામાંધ બનેલી એ યુવતીએ ક્રોધના આવેશમાં ચરિત્રનો અમતકાર બતાવતાં મુનિરાજના પગમાં પોતાનું ઝંઝર પહેલાવ્યું, અને તે એકદમ જ્વેરથી ઠોડી મુનિવરને વળાંકી પડી. મુનિવર જોર કરી તેને ત્યાં જ તરછોડી ચાલી નીકળ્યા. યુવતીએ પોકાર કર્યા: “બચાવો બચાવો” આ સાધુ,—આ ઠોંગી સાધુ મહારી આખરે લઈને ચાલ્યો જાય છે. અરે, જુઓ મહારુ ઝંઝર પણ એના પગમાં છે. જનતાએ—દોરંગી દુનિયાએ—આ વચનો સત્ય માન્યાં.

સત્ય પ્રગટ્યુ : શિયળોના મહિમા.

જનતા મોઢે આવ્યું તેમ ખોલી રહી છે. મુનિરાજ સુપચાપ ચાલ્યા જાય છે, અને

“નિદાસ્તુતી શ્રવણે સુભીને હરખ શોક નવિ આણે;

તે જગમાં જોગીસર પુરો નિત ચહતે ગુણુઠાણે.”

આ વચનોને ચરિતાર્થ કરે છે. આખા નગરમાં મુનિરાજ ઉપર ફિટકાર—નિંદાનો વર્ષાદ વરસી રહ્યો છે. પરન્તુ યુવતીના ઘરનો આખો પ્રસંગ તેના મેહલ સામેના શબ્દમહેલ-માંથી ત્યાંના રાજવી જોઈ રહ્યા હતા. એમણે મનમાં મુનિરાજના સંયમની, તેમની ધીરતાની પ્રશંસા કરી. એમનું શુદ્ધ ઉત્તરવલ ચારિત્ર રાજ્યએ બરાબર નિહાણું હતું. યુવતીએ ઝંઝર પહેરાવ્યું, ખોટી રાહપાડી, અને જે જે ઠોંગ આદર્યા હતા તે બધા રાજ્યએ નજરે જોયા હતા. તેમણે તરત જ રાજદરબાર ભરી યુવતીને ખોલાવીને કપકા આપતાં કહ્યું: “ધિક્કાર છે તને, મુનિવરને કલંક આપતાં તને શરમ ન આવી? તારાથી દુસાયા નહીં, ઠગાયા નહીં એટલે તે આપું ધીર કલંક આપું. તારા જેથી પાતંકી—દુષ્ટ સ્ત્રી મહારા રાજ્યમાં ન જોઈએ.” મુનિરાજને ઉત્સવપૂર્વક નગરપ્રવેશ કરાવી શિયલનું માહાત્મ્ય પ્રગટાવ્યું.

અંક ૮]

ઝાંઝરીયા મુનિવર

[૬૯૫]

ઘોર ઉપશર્ગા: મુક્તિ

સમભાવી મુનિવર ત્યાંથી વિહાર કરતા કંચનપુર નગરમાં આવ્યા. ત્યાં એમનાં ખહેને રાજરાણી હતાં. મુનિવર રાજહંસની ચાલે ચાલતા, ઈર્વાસમિતિ જોતા નગરમાં આવે છે. ત્યાં તો ખહેને-રાજરાણીએ ભાઈને જોયા, ઝોળખ્યા: આહા! આ તો મહારા માડીજયા ભાઈ! તેનાં ઈંવાડે ઈંવાડે ભ્રાતૃપ્રેમ ઉભરાયો. પડખામાં જ રહેલા રાજાએ આ જોયું. તેને થયું: રાણીજી કેમ આટલાં પ્રકૂલિત થયાં? રાણીજી જ્યાં જોને જોઈ રહ્યાં હતાં ત્યાં રાજાએ જોયું; એક સંયમી, ત્યાગમૂર્તિ મુનિમહાત્મા ચાલ્યા આવતા હતા. રાજાને ક્રોધ વ્યાપ્યો. રાજા ભાન ભુલ્યો. તેની આંખમાં ઈર્ષ્યાનું ઝેર ઉભરાયું; ખરે જ, જોને જોતાં જ રાણીજી આટલાં પુલકિત થાય એ કોઈક તેનો યાર-પ્રીયતમ લાગે છે. એને તો જીવતો જ દાટી દેવો જોઈએ. તરત જ નીચે જઈ રાજાએ સૈનીકોને હુકમ કર્યો: “આ ચાલ્યા જાય છે તે સાધુને તલવારથી ઉડાવી દઈ ખાડામાં દાટી દો.”

બસ થઈ ચૂક્યું. યમરાજની કૂર દષ્ટિ મુનિમહાત્મા ઉપર પડી. સૈનીકોએ જઈ મુનિવરને રોક્યા અને ઊંડા ખાડામાં ઘેસાડ્યા. મુનિમહાત્મા સમજી ગયા: આજે આત્મનિરીક્ષણનો, સંયમ અને સમતાની પરીક્ષાનો સમય છે. તરત જ અનશન સ્વીકારી ચોરાશી લાખ જીવાયોનિ સાથે ખમાવી, પોતાના કર્મનો ઉદય આવ્યો જાણી તે આત્મનિરીક્ષણમાં મસ્ત બન્યા. મુનિવરે પોતાના ચિત્તને સમજવું: આજે તારા જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ અને સંયમની પરીક્ષા છે, માટે બરાબર દૃઢ થઈ ઉપસર્ગને સહેજે. તે અન્યાય દુઃખો ધણા ભવેમાં સહ્યાં, આજે આત્મશુદ્ધિ માટે આ બધું સહેજે. આમ શુભ ભાવના ભાવતા મુનિવર કર્મક્ષય કરી કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષે ગયા. સૈનીકોએ તલવારથી ધડ જુદું કર્યું અને મુનિવરનો આત્મા સિદ્ધશિલાએ પહોંચી ગયો. પરંતુ આ મુનિહત્યાથી નગરમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. આ જ સમયે એક સમળી લોહીથી ખરડાયેલ ઝોધો ને મુહપતિ લઈ પોતાનું લક્ષ્ય માની ઊડી ગઈ. રસ્તામાં રાજમહેલ ઉપર જ એ ઝોધો ને મુહપતિ પાડ્યાં. રાણીજીએ તે જોયું, તપાસ્યું. આ ઝોધો ને મુહપતિ સાધુજનાં છે. આજે જ મહારા ભાઈ આ નગરમાં આવ્યા છે. તે સાધુ છે. ઝોધો તેમના લોહીથી ખરડાયેલો છે. બસ, રાણીજીએ ઝોધાર આંસુએ રડવા માંડ્યું. રાજાએ પૂછ્યું, કેમ શું છે? રાણીજીએ કહ્યું, મહારા ભાઈ સાધુ થયા છે. તે અહીં આવ્યા છે. આજે આ નગરમાં તેમને કોઈક દુષ્ટે માર્યા છે. તેમના લોહીથી ખરડાયેલ આ ઝોધો ને મુહપતિ અહીં આવ્યાં છે. આ સાંભળતાં જ રાજા ચમક્યો: હે! શું એ તમારા ભાઈ હતા? એ સાધુ થયા હતા? અરેરે! મેં દુષ્ટે જ ઈર્ષ્યાવરીભૂત થઈ આ ઘોર પાપ કર્યું છે. ધિક્કાર છે મહારી અજ્ઞાનતાને અને મોહને!

રાજા અને રાણી મુનિવરતા દેહ પાસે આવે છે. રાજા ખૂબ જ પ્રશ્નાત્તાપ કરી, આત્મનિંદા કરી રહેલ છે. એવું આકર્ષે રૂદત અને પ્રશ્નાત્તાપ કરે છે કે એ પ્રશ્નાત્તાપની લઠ્ઠીમાં તેનાં કર્મ બળાને ભસ્મ થાય છે. અને તેને ત્યાં જ કેવલજ્ઞાન પ્રગટે છે, અને શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રશ્નાત્તાપ એ તો એક પવિત્ર ઝરાણું છે જેમાં આત્મા રત્નન કરી શુદ્ધ થાય છે. રાજાએ સથાઈ પ્રશ્નાત્તાપ કરી શુદ્ધિ જોળવી આત્મકલ્યાણ સાધ્યું.

ધન્ય છે એ મુનિવરતી સમતાને! ધન્ય છે તેમની શિયલવનની દક્ષતાને અને ધન્ય છે એ શુદ્ધ પ્રશ્નાત્તાપ કરી શુદ્ધ થનાર રાજાને!

N.

‘अनेकान्त’ना विचित्र प्रचारनो पुरावो

[पंडित श्री बेचरदासजीप श्री जुगलकिशोरजीने लखेल पत्र]

‘श्री नैनसत्य प्रकाश’ना गया अंक-कृमांक १०३ मां अमे श्रीमान् आण् अहादुर-सिंहल सिंधीअये वीरसेवामंदिरना अधिष्ठाता पं. श्री. जुगलकिशोरल मुफ्तारने लपेल पत्र प्रगट कर्यो हतो. आणे अवेो न् पीने पत्र अमे अही प्रगट करीअये छीअये. आ पत्र पंडित श्री बेचरदास लुवराण दोसीअये ‘अनेकान्त’ना सम्पादक श्री जुगलकिशोरलने लपेलो छे. श्री जुगलकिशोरल तरङ्गी वीरशासन-जयन्ती-इत्सव अणे ने कंठ प्रचार कार्य करवामां आण्युं छे अने हणु पणु करवामां आवे छे ते इट्युं विचित्र अने पायावगरनुं छे ते आ उपरथी न्छुअये आवे छे.

आ पत्र अेटलो रपट छे इ अये स'अधी विशेष कंठ लभवानी न्इर नथी. आ न् रीते थीन पत्रो अवसरे प्रगट करवानी आशा साथे आ पत्र अही प्रगट करीअये छीअये.

अमदावाद ता. ७-४-१९४४

१२/ब भारतीनिवास सोसायटी, एलिसब्रिज

भाई श्रीजुगलकिशोरजी,
वन्दे मातरम् ।

मैंने जाना है कि अब आप इतिहासका विपर्यास करनेमें लगे हुए हैं और दिगंबर तथा श्वेतांबर इन दोनों बंधुसमाजमें ऐक्यकी अपेक्षा अनैक्य बढ़ानेके अनिष्ट प्रयत्नमें अग्रसर होते जा रहे हैं। मुजको आपकी पेसी परिस्थिति जान कर अधिक खेद हुआ है और आपके प्रति सर्वथा उपेक्षाभाव आ गया है। इसी कारणसे आपके कई पत्र आने पर भी मैं एकका भी उत्तर नहीं दे सका हूं।

मैं समजता था कि आप मेरा उपेक्षाभाव स्वयं समज जायेंगे और फिर फिर पत्र लिख कर सामाजिक धनको बरबाद नहीं करेंगे, परंतु मेरी धारणा गलत हुई और आपके पत्र फिर फिर आते ही रहे और आपके ‘अनेकान्त’में भी मेरा नाम आप बार बार छापते ही रहे। अतः यह पत्र लिख कर आपको, आपके कार्यकी प्रति मेरा सर्वथा उपेक्षाभाव है इसकी सूचना देता हूं ताकि आप मेरा मनोभाव समज जाय।

मानवताके नाते आप हमारे भाई हैं तो भी सत्यकी दृष्टिसे आप हमारे लिए उपेक्षणीय हैं अतः आपकी किसी भी प्रकारकी साहित्यिक वा धार्मिक प्रवृत्तमें मेरा लेश भी सहकार वा सद्भाव नहीं है इसकी आप नोध कर लेना और यह समाचार ‘अनेकान्त’में छाप भी देना।

आपके ‘अनेकान्त’में आप कई दफे मेरा नाम लिखकर लिखते हैं कि “अमुक कमिठिमें पंडित बेचरदासजी नियुक्त किये गये हैं वा अमुक कार्य पंडित बेचरदासजीको सौंपा गया है” इत्यादि। अब आप पेसा लिखनेका कष्ट न उठावें और मेरा नाम लिखकर समाजमें भ्रम फैलानेका प्रयत्न छोड़ दें।

इस सारे पत्रको ‘अनेकान्त’में अवश्य प्रकट कर दें जिससे समस्त दिगंबर बंधुओंको और समस्त श्वेतांबर बंधुओंको मेरे विषयमें सच्चा हाल मालूम हो जाय।

आपका
बेचरदास

વિક્રમ-વિશેષાંકનો સત્કાર

અભિપ્રાયો

વર્તમાનપત્રો

['પ્રજ્ઞાબંધુ' સાપ્તાહિક : અમદાવાદ તા. ૩૦-૪-૪૪ ના અંકમાં]

“શ્રી ચીમનલાલ ગોક્ળદાસ શાહના તંત્રીપદ નીચે ચાલતા ‘શ્રી જ્ઞૈન સત્ય પ્રકાશ’ માસિક પોતાના સોમા અંક પ્રસંગે વિક્રમાદિત્ય અંક બહાર પાડીને જ્ઞૈન તેમજ જ્ઞૈનેતર સમાજની કીમતી સેવા બજાવી છે. આ દળદાર અંકમાં માત્ર લૌકિક નજરે નહિ પણ ઐતિહાસિક નજરે પણ વિક્રમ તથા તેના સમકાલીનો પર સાધાર પ્રકાશ પાડવામાં આવ્યો છે, જે વિક્રમના સમગ્રતયા અભ્યાસ માટે યોગ્ય સંદર્ભ પૂરો પાડી રહે તેમ છે.”

['સંદેશ' દૈનિક : અમદાવાદ તા. ૯-૫-૪૪ ના અંકમાં]

“શ્રી જ્ઞૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિના માસિક મુખપત્ર ‘શ્રી જ્ઞૈન સત્ય પ્રકાશ’ના આ ‘વિક્રમ-વિશેષાંક’માં સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય વિષેના સંખ્યાબંધ ઐતિહાસિક ઉલ્લેખો ને રસપૂર્ણ માહિતીઓના નીચોડ રૂપ અનેક જ્ઞાનપૂર્ણ લેખોનો સંગ્રહ થયો છે. તેમાં જ્ઞૈન આચાર્યો, મુનિવરો અને વિદ્વાન લેખકોએ ઉચ્ચ શ્રેણીના સરસ લેખો આપ્યા છે. અને ખાસ કરીને પૂજ્ય મુનિમહારાજ દર્શનવિજયજી મહારાજનો “સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય” અને “જ્ઞૈન સાહિત્ય,” પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી સુશીલવિજયજીનો “મહાન જ્યોતિર્ધર સિદ્ધસેન દિવાકર” એ લેખો વિદ્વાન લેખકોની જ્ઞાનપૂર્ણ દષ્ટિ અને તેમની સંશોધનપ્રવૃત્તિનો અચ્છો ખ્યાલ આપે છે. જે હજાર વર્ષની પ્રાચીનતાના ગર્ભમાં જે સમ્રાટ આજે સમાર્પ ગયા છે અને જેનો સંવત્સર હજી લગી ભારતની પ્રજા ઉમંગભરે ઉજવી રહી છે તેના ઉપર આવા પ્રકાશ ફેંકતાં મનનીય લેખો ખરેખર વાંચકોની જ્ઞાનતૃપ્તિને તૃપ્ત કરે તેવા છે.

“વળી જાણીતા કલાકાર શ્રી કનુ દેસાઈએ દોરેલા સમ્રાટ વિક્રમાદિત્યના ચિત્રથી અંકનું મુખપૃષ્ઠ આકર્ષક બન્યું છે; અને એ વીર વિક્રમની ધર્મપ્રિયતા, જ્ઞાનપ્રિયતા, દાનપ્રિયતા, શરવીરતા અને પરાપકારપરાયણતાનું ઉદ્દેશોદ્ધન કરતાં સુંદર પ્રતીકો પણ અંકની સુશોભન કળાનો સારા જેવો પરિચય આપી રહ્યાં છે.

“આવો સુંદર વિશેષાંક ખરેખર શ્રી જ્ઞૈન સત્ય પ્રકાશનું અપૂર્વ સાહસ છે, અને સાચે જ તે પ્રશંસનીય છે.”

[“શાસન સુધાકર” પાક્ષિક : ઠળિયા તા. ૨૯-૪-૪૪ ના અંકમાં]

“શ્રી જ્ઞૈન સત્ય પ્રકાશ સમિતિ તરફથી તાજેતરમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ ‘વિક્રમ-વિશેષાંક’ નામનું પુસ્તક અમોને મળેલ છે. અમે સાબાર સ્વીકાર કરેલ છે. સમાજને ભવિષ્યને માટે અનેક મહત્વની વસ્તુઓનો વારસો પીરસવા રૂપ તેમાંના કોઈ કોઈ અંગો જરૂર છે. પૂ. દર્શનવિજયજી ત્રિપુટી મહારાજનો પ્રથમ લેખ એ માટે અગ્ર ભાવ બજાવે છે. પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડીયા એમ. એ.નો લેખ પણ એથી અદ્વારશીય ઉતરતો લખવા હિંમત ચાલે તેમ નથી. બીજા પણ એ અંકમાં અનેક વિદ્વાનોના લેખો વિચારણીય છે... એકંદરે અંક સુંદર છે. ઐતિહાસિક દષ્ટિએ સંગ્રહ કરવા લાયક ગણાય.”

३६८]

श्री जैन सत्य प्रकाश

[वर्ष ६]

[“ हांटीओ ” साप्ताहिक : सुरत ता. ११-५-४४ ना अंकमां]

“ श्री जैन सत्य प्रकाश मासिकता आ अंक विक्रम द्विसहस्राब्दि महोत्सव अंगे भास अंक तरीके प्कार पड्यो छे. ओमां जैन विद्वानो अने अभ्यासीओना मननीय लेखोना सुंदर संग्रह थयो छे. अंक पाठण क्षीघ्रो न्हमेत इणी छे अे अंकता उडाव जेतो २५४ न्णार्थ आवे छे. विक्रम विषे इटलुंके उपयोगी साहित्य रज्जु करी जैन सत्य प्रकाशे छेदनी सारी सेवा अजवी छे. ते माटे ओना तंत्री ओने संयावेका धन्यवादे पात्र छे. ”

[“ जैनमित्र ” साप्ताहिक : सुरत ता. ११-५-४४]

“ हमारे श्वे. जैन भाईवोंने अहमदाबादमें ‘ जैनधर्म सत्यप्रकाशक समिति ’ अविषतके इतिहास और पुरातत्वको प्रकाशित करनेकी भावनासे स्थापित कर रक्खी है, और उसकी ओरसे ‘ श्री जैन सत्य प्रकाश ’ नामका एक मासिक पत्र ९ वर्षसे शाह चीमनलालजीके सम्पादकत्वमें प्रकाशित होता है। अभी ही उसका क्रमांक १०० ‘ विक्रम विशेषांक ’ के नामसे प्रगट हुआ है। इस बृहद् विशेषांकमें जैन साहित्यमें सम्राट् विक्रमादित्यके विषयमें जो भी सामग्री उपलब्ध है वह संग्रह की गई है। रायल साइजके २३३ पृष्ठोंमें बहुमूल्य लेखोंसे सुसज्जित यह सचित्र विशेषांक अवश्य एक संग्रहणीय वस्तु है और इस सफलता पर हम सम्पादक महोदयको बधाई देते हैं।

“ इस विशेषांकके पाठसे यह स्पष्टतः प्रमाणित होता है कि इस्खोसनुसे पूर्व पहली शताब्दिमें भारतमें विक्रमादित्य नामका एक महान् राजा हुआ था। जिसने शकोंको परास्त करके भारतका उद्धार किया था। अपने अन्तिम जीवनमें वह जैनोंके सम्पर्कमें आया था और सम्भवतः जैनी हो गया था।

“ यह विशेषांक उपयोगी लेखोंसे ओतप्रोत है। पाठकोंको मंगाकर पढना चाहिये ”

—कामताप्रसाद जैन ।

पत्रो

[श्री सूर्यनारायण व्यास, तंभी ‘ विक्रम ’ : उज्जैन, ता. १०-४-४४]

“ जैन सत्य प्रकाशका विक्रम-विशेषांक मिला, इतना भव्य, आकर्षण युक्त, सुंदर, और अध्ययनपूर्ण विक्रम-साहित्य प्रस्तुत करनेके लिए आपके श्रम, और सुरक्षिकी जितनी प्रशंसा की जाये थोड़ी है। आपने अपने दृष्टिकोणसे विभिन्न रूपेण विचार व्यक्त किये हैं। आप यदि एक परिशिष्ट अंक और निकाल कर जैन दृष्टिसे किस निष्कर्ष पर पहुंचा जा सकता है, और कितने अभिमत विभिन्न आचार्योंके हैं, इस पर प्रकाश डाले, और अपना मत भी सभी मतोंके सामंजस्यके साथ व्यक्त करें तो उत्तम होगा। तथापि आपको ऐसे सुंदर अंकके लिए बधाई।

[भ. भ. श्री गौरीशंकरलाल शिरोधर ओज : अजमेर, ता. ३-५-४४]

“ श्री जैनसत्य प्रकाश का विक्रम-विशेषांक प्राप्त हुआ। उक्त विशेषांकको मैंने अवलोकन किया। महाराजा विक्रमके संबंध में उक्त विशेषांकमें अच्छा प्रकाश डाला गया है, और लेख सब गवेषणापूर्ण हैं। ”

[पू. थं. सुमतिविजयलाल शशि : आंयापर, वि. सं. २००० श्रेष्ठ वदि ४]

“ तमारा तरुंथी मेरणीमां टयाव मारुत क्मांक १०० विक्रम-विशेषांक मळ्यो छे.

કામ સુંદર થયું છે. લેખો પણ અંદર સારા સારા છે. વિક્રમાદિત્ય માટે લેખકોએ પ્રયાસ કરીને જુદા જુદા પ્રમાણો આપીને પ્રકાશ સારો પાડ્યો છે.”

[પૂ. પં. માણિકવિજયજી ગણિ : ખીહારશરીક, સં. ૨૦૦૦ ચૈત્ર વદિ ૫]

“વિક્રમ-વિશેષાંક મલ્યો. લેખોનો સંગ્રહ સારો હોવાથી દરેક સંગ્રહ કરવા યોગ્ય છે.”

[પૂ. સુ. મ. ધુરંધરવિજયજી : બોટાદ. સં. ૨૦૦૦ ચૈત્ર વદિ ૩]

“વિક્રમાંક વિક્રમે પ્રગટ થયા. છતાં એકંદર સાધન-સામગ્રીનો સંગ્રહ સારો થયો છે. રસવતીને તૈયાર કરતાં વાર લાગે ત્યારે સહજ સહનશીલ થયું પડે, પણ છેવટ તે સરસ અને, તેના આસ્વાદથી અપૂર્વ સંતોષ પોષણને તૃપ્તિ થાય છે.”

[પૂ. સુ. મ. ધર્મસાગરજી : આગર તા ૧૭-૪-૪૪]

“વિશેષાંક મલ્યો વાંચી અત્યાનંદ. અંક ઘણો જ સુંદર અને મનમોહક છે. લેખો પણ ઐતિહાસિક અને મહત્વપૂર્ણ છે. આવા વિશેષાંકો જે સમય સમય પર પ્રકટ થતા જાય તો જ્ઞાનધર્મ વિષેની ખોટી માન્યતાઓનો સમૂહ નાશ થવા સંભવ છે.”

[પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ : સુરત. તા. ૧૦-૪-૪૪]

“વિક્રમ વિશેષાંક એક સદ્ગૃહસ્થને ત્યાંથી લાવી ઉપર ઉપરથી જોઈ ગયો છું. પ્રયાસ સારો થયો છે. કેટલાક લેખો ઉપયોગી નીવડશે. એકંદર રીતે જે સફળતા મળી છે તે બદલ ધન્યવાદ.”

[શ્રી. પોપટલાલ પુંજભાઈ શાહ ખી. એ : વાંકાનેર તા. ૨૦-૪-૪૪]

“જ્ઞાન સભ્ય પ્રકાશ નો ‘વિક્રમ વિશેષાંક’ વાચન અને વિચાર માગી લે તેવો જરૂર બન્યો છે. ઐતિહાસિક દૃષ્ટિ જ આવા અંકોની ખાસ શોભા ગણાય, અને એ અપેક્ષાને લક્ષમાં રાખીને કેટલાક લેખો લખાયા છે, તે આ અંકને રસપ્રદ અને વાચનયોગ્ય બનાવી રહે છે.”

“મહારાજ વિક્રમ સંબંધી વિચારણા, વિક્રમસંવત્નો ઉદ્દગમ અને વિક્રમ મહારાજના જીવન સંબંધમાં આગળ પાછળની માહિતી આપતી પૂ. આ. શ્રી કલિકાચાર્ય સંબંધી અન્વેષણા અને પૂ. આ. શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરની જીવનજ્યોત વગેરે સામગ્રી સરસ રીતે રજુ થઈ છે. આધુનિક અભ્યાસ દૃષ્ટિએ પહેલો લેખ બહુ સરસ છણાવટ પૂર્વક રજુ થયો છે, અને ઇતિહાસ તેમજ સાહિત્યની નજરે ખીજા બે લેખો પણ અભ્યાસપૂર્ણ બન્યા છે. તે ત્રણે વિક્રમ મહારાજ સંબંધે વિવિધ દૃષ્ટિબિંદુ રજુ કરે છે, અને વિક્રમ મહારાજના અસ્મિત્વ પરત્વે ઊભી થયેલી ભ્રાંતિ ઘણેક અંશે દૂર કરે છે.”

“ખીજા લેખો તે ઉપરોક્ત લેખોની અનુપૂર્તિ કરી રહે છે, વા તેનું સમર્થન કરી રહે છે. ગુજરાતી વિભાગ વાંચ્યા પછી હિંદી વિભાગ કોઈ સવિશેષ અજવાળું પાડતો હોય એમ ખાસ જણાતું નથી. જે કે અસ્મિત્વવિભાગ, દંતકથા, ચમત્કારવર્ણન અને શાસ્ત્રકથાને ઠીક ઠીક બતાવી રહે છે; આજના યુગનું નક્કર વિશિષ્ટ લક્ષણ ઐતિહાસિક વાસ્તવિકતા છે. તે પણ આ અંકમાં ઠીક વિકાસ પામ્યું છે.”

“સંવત્સરો સંબંધીનો ઉલ્લેખ અભ્યાસીને ઉપયોગી અને તેવો છે, અને એ સંવત્સરો શા માટે, ક્યારે અને કેવી રીતે ચાલુ થયા તે વિષેની હકીકત પણ વિચારવા યોગ્ય અભ્યાસની સામગ્રી કંઈક પૂરી કરે છે, અને વિશેષ અભ્યાસાર્થે પ્રેરણા આપી રહે છે.”

“પ્રસ્તુત અંકમાં મહારાજ વિક્રમના સમયનું રાજકારણ અને રાજ્યવંધારણ જે આલેખાયું હોત તો તે હજી વિશેષ દીપી નીકળત.”

Shri Jaina Satya Prakasha. Regd. No. B. 3801

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ.

દરેકે વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ચાર વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય છ આના (ટપાલ ખર્ચનો એક આનો વધુ).

(૨) શ્રી પર્યુષણ પર્વ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીનાં ૧૦૦૦ વર્ષના જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય એક રૂપિયા.

(૩) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીનાં ૧૦૦૦ વર્ષ પછીનાં સાતસો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય સવા રૂપિયા.

(૪) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સમગ્ર વિક્રમદિત્ય સંબંધી ઐતિહાસિક ભિન્નભિન્ન લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો દગદાર સચિત્ર અંક : મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદર્શનમાં માંસાહાર હોવાના આક્ષેપોના જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના.

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના.

કાચી તથા પાકી ફાઇલો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ની ત્રીજા, ચોથા, પાંચમા, સાતમા, આઠમા વર્ષની કાચી તથા પાકી ફાઇલો તૈયાર છે. મૂલ્ય દરેકનું કાચીના બે રૂપિયા, પાકીના અઠી રૂપિયા.

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રી કનુભાઈ દેસાઈએ દોરેલું સુંદર ચિત્ર. ૧૦"×૧૪"ની સાઈઝ, સોનેરી બોર્ડર. મૂલ્ય ચાર આના (ટપાલ ખર્ચનો દોઢ આનો).

—લખો—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ
જેશિંગલાઈની વાડી, ઘીઝાંટા, અમદાવાદ.